

სოფ. ყუბანეიშვილი

ბახჩიონის გმირები

ქართულ მწერლობასა და ხალხურ სიზჷვერებში

კახეთში, ზემო ალვანის თავზე, ალაზნის მარცხენა ნაპირას, პატარა გორაკზე. მე-17 საუკ. მეორე ნახევარში გაუშენებიათ ციხე ბახტრიონის სახელწოდებით.

ეს ის დრო იყო, როდესაც თუშეთი, ფშავ-ხევსურეთი და მთელი კახეთი ქისაღების, ლეკებისა და სპარსელებისაგან გამუდმებულ რბევას განიცდიდა.

კახეთის მეფე. თეიმურაზ პირველი, შაჰ-აბასისაგან დევნილი, იძალებოდა თუშეთსა და ფშავ-ხევსურეთში, საიდანაც დასმარებას სთხოვდა რუსეთის მეფეს.

თუშებსა და ფშავ-ხევსურთ არაერთი დელეგაცია გაუგზავნიათ რუსეთის მეფეების წინაშე და უთხოვიათ დახმარება. „ჩვენ მაგარს ალავს ვართ და არას კაცს შევეპოვებოთ. ამდენი ხანი არის საქართველოს ყაენი ებრძვის და ჩვენ არც შემოგვიშვია ყაენის კაცი, და სადაც მოგვიხელებია, მოგვიკლავს და მისი სარდარი გაგვიქცევია და ლაშქარი გაგვიწყვეტია“... მაგრამ ახლა „ჩვენი ხელმწიფე¹ ყაენმა წაახდინა და ზურგი აღარსაით“ გვაქვს გამაგრება ულიო, ²—სწერდნენ თუშები და ფშავ-ხევსურები 1657 წ. რუსეთის მეფე ალექსის, რომელსაც სთხოვდნენ მიეღოთ ისინი ქვეშევრდომებად და ამ გზით ეხსნათ თავი ქისტებისა და ლეკ-სპარსთა გამუდმებული რბევისაგან.

1657 წელს შაჰ-აბასმა კახეთის მმართველად დანიშნა სელიმ-ხანი, რომელიც არა თუ არ ცდილობდა აელაგმა ლეკების თარეში კახეთში, ხელსაც კი უწყობდა მათ. კიდევ მეტი, სელიმ-ხანმა კახეთში მომთაბარე ხალხიც კი დაასახლა და მთლიანად დააკავებინა თუშებისა და ფშავ-ხევსურების საზამთრო საძოვრები, ხოლო სტრატეგიული მოსაზრებით „მიუალი“ ციხე ბახტრიონი გააშენა და თავისი ჯარის სიმაგრედ აქცია.

სპარსელებმა მთელი კახეთის ხელში ჩაგდებაც კი შეძლეს, რის გამოც, ისტორიკოს ვახუშტის სიტყვით, შეიქნა „ქირი ღიღი მათგან კახეთსა შინა“.

¹ იგულისხმება თეიმურაზ პირველი (1589 — 1663 წწ.).

² ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, თუშეთი, თბილისი, 1933 წ., გვ. 27. მ ი ს ი ვ ე, ხევსურეთი, გვ. გვ. 37—38.

მართალია, მტერი იმდენად ძლიერი გახდა, რომ მის წინააღმდეგ გალაშქრებას „ვერავინ შემძლებელ იყო“, მაგრამ თავისუფლებისმოყვარე ქართველმა ხალხმა გადაწყვიტა, — რაღაც უნდა დაჯდომოდა, — განედევნა სპარსელები და განთავისუფლებულიყო მათი ბატონობისაგან. ამ მიზნით, თუშ-ფშავ-ხევისურთა და არაგვ-ქსნის საერისთაოების შეერთებული ლაშქარი მოულოდნელად თავს დაესხა სპარსელების ციხე-სიმაგრე ბახტრიონს და მტერი დაამარცხა.

ბახტრიონის ბრძოლის შესახებ უწერიათ როგორც სასულიერო, ისე საერო მწერლებს. სასულიერო მწერლებიდან ამ ბრძოლისა და მასში მონაწილე გმირთა შესახებ სპეციალური თხზულებები დაუწერიათ ნიკოლოზ თბილელს (1672 — 1735 წწ.) და ანტონ I კათოლიკოსს (1720 — 1788 წწ.). პირველს მხოლოდ ათსტრიქონიანი იამბიკო შეუთხზავს ამ ბრძოლაში მონაწილე შალვას, ბიძინასა და ელიზბარის შესახებ; ამ იამბიკოში ავტორი ქება-დიდების შარავანდედით მოსავეს მათ¹.

ანტონ I კათოლიკოსს კი, ამავე ხასიათის 40 სტრიქონიან იამბიკოსთან ერთად², ვრცელი მარტვილოლოგიური (მოწამებრივი) ეანრის თხზულებაც დაუწერია: „შესხმა წმიდათა მოწამეთა ბიძინასი, შალვასი და ელიზბარისი და უწყება წამებისა მათისა“³.

საერო თხზულებათაგან აღსანიშნავია: აკაკი წერეთლის „ბა-ში-აიჟიკი“, ვაჟა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონი“ და გ. ერისთავის „ოსური მოთხრობა“⁴. ამას გარდა ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაშიაც ბლომადღა შემონახული ცნობები ამ ბრძოლის მონაწილე პირთა შესახებ.

I

ანტონ I კათოლიკოსის ცნობით, ბახტრიონის ბრძოლის დაწყების ინიციატორი ბიძინა ჩოლოყაშვილი იყო⁵. ეს უკანასკნელი წასულა არაგვისა და ქსნის ერისთავებთან და აღუ-

¹ სა ბ ი ნ ი ნ ი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურლი, 1882 წ., გვ. 509.

² ან ტ ო ნ კ ა თ ო ლ ი კ ო ს ი, წყობილსიტყვაობა, თბილისი, 1853 წ. გვ. გვ. 119—121.

³ სა ბ ი ნ ი ნ ი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურლი, 1882 წ., გვ. გვ. 599—609. ციტირებულია ყველგან ამ გამოცემიდან.

⁴ სხვა ავტორთა თხზულებებს, რომლებიც გაკერით ეხებიან ბახტრიონის ბრძოლას, ამჟამად არ ვხვდებით. ეს ნაშრომი მოხსენების სახით წაკითხული იყო რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის საჯარო სხდომაზე 1944 წ. თებერვლის 18-ს.

⁵ წინააღმდეგ ისტორიკოს ვახუშტის ცნობისა, რომელსაც ბრძოლის დაწყების ინიციატორად ზაალ ერისთავი ჰყავს დასახელებული (საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913 წ. გვ. 189).

წერია მათთვის სპარსელების უღლის ქვეშ მყოფი კახეთის გაქირვებული მდგომარეობა. ერისთავებისათვის მას ისიც უთქვამს, რომ, თუმცა „დღეს ჩვენ ზედა არს მოწვენილი ესე ძვირი“, მაგრამ მალე „თქვენ ზედაცა უეჭველად მოიწვეის განსაცდელი ესეო“. მართალია, მტერი რიცხვობრივად და შეიარაღებითაც დღეს ბევრად აღგვემატება ჩვენ, რომლებსაც შესაფერიის მეთაურიც კი არა გვყავს, მაგრამ შეერთებული ძალით აღვუდგეთ საერთო მტერს, „ბრძოლა ეპყოთ“ მათზე და მოვიპოვოთ გამარჯვება ან სიკვდილიო.

ორივე ერისთავი დათანხმებულა ბიძინას წინადადებაზე, ოღონდ სპარსელების შიშით არაგვის ერისთავი ზაალი აშკარად ვერ გამოსულა და დასახმარებლად მხოლოდ მცირერიცხოვანი მხედრები მიუცია, ისიც საიდუმლოდ. ქსნის ერისთავმა შალვამ და მისმა ძმამ ელიზბარმა გულმოდგინებით „მოირთეს ძალი რაისაცა ოდენ შემძლებელ იყუნეს სპითა თვისითა“, მოვიდნენ თიანეთს, იხმეს თუშები, მთიულნი და „მცირედნი კაცნი თუ სადამელა იპოვებოდა“ და ბნელს ღამეს „გარდავლნეს მთა იგი, ჩაელეს ახმეტა“ და მოულოდნელად დაესხნენ სპარსელებს.

დაიწყო სისხლისმღვრელი ბრძოლა. ქართველებმა გაელიტეს სპარსთა ჯარი „სრულიად მოსპოვადმდე და აოტეს და განაბნიეს“, ხოლო სელიმ-ხანმა გაქცევით უშველა თავს მცირერიცხოვანი ჯარით, ისე რომ ცოლ-შვილის წაყუანაც კი ვერ მოასწრო.

თხზულების ავტორი, ანტონ კათოლიკოსი, ამ გამარჯვებით აღტაცებული, დასძენს, რომ „არა სადა სმენილ არს სხუათა ნათესავთა შორის ესე ვითარი“ გამარჯვება, რომ მცირერიცხოვანმა ქართველმა მხედრებმა ისე „აწყვიტეს და განაბნიეს“ კახეთში დაბანაკებული ოთხმოცდაათი ათასი სპარსელი, რომ ამის შემდეგ „არცა თუ ერთი იპოვებოდა კახეთსა შინაო“.

ქართველების გამარჯვებამ ისეთი თავზარი დასცა სპარსელებს, რომ შაჰ-აბასის მიერ ახლად დანიშნულმა კახეთის მმართველმა მურთუზალ-ხანმა შიშით ვერც კი გაბედა ამ მხარეში შესვლა, ალაზნის პირას დაბანაკდა და იქიდან „განაგებდა და იპყრობდა კახეთსა“.

თავის თხზულებაში ანტონი საგანგებოდ ჩერდება ბრძოლის მეთაურ გმირებზე (შალვა, ელიზბარი და ბიძინა), რომლებმაც მოწამებრივი სიკვდილი მიიღეს სპარსეთში შაჰ-აბასის ჯალათებისაგან.

იმის შესახებ, თუ როგორ მოხვდნენ ეს გმირები შაჰის ხელში, ანტონს ნათქვამი აქვს შემდეგი: შაჰ-აბას მცირე, დამარცხების შემდეგ, ქართლის მეფე ვახტანგს (შაჰ-ნავაზს), როგორც მის ქვეშევრდომს, მოსთხოვა წარედგინა მის წინაშე „ახალნი ესე მხედარნი“, რომლებმაც „საქმე ესე ჰუეს“. ვახტანგ მეფე იძულებული იყო აესრულებინა ეს ბრძანება: შეიპყრო ისინი და წარუგზავნა შაჰს.

არც ერთ ავტორს, გარდა ანტონისა, არა აქვს აღწერილი ის ამბები, რაც ამ სამ პირს გადახდა სპარსეთში. აკ. წერეთელს აღნიშნული აქვს მხოლოდ, რომ შაჰმა აწამა ისინიო, მაგრამ როგორ და რა პირობებში, ამაზე არაფერს ამბობს.

ანტონის ცნობით, შაჰ აბასმა ეს გიორები გადასცა ბახტრიონის ბრძოლიდან გაქცეულ კახეთის ყოფილ მმართველს სელიმ-ხანს¹ და უთხრა: ვინაიდან ეს პირები მხნე და გულადი ვაჟკაცები არიან, რომლებიც გამოდგებიან მტერთა წინააღმდეგ ბრძოლაში, ამიტომ შეეცადე ჩვენსკენ გადმოიბირო და მაჰმადიანობა მიალებინო. უკეთუ არ დაგთანხმდნენ, მწარე სატანჯველი მიაყენე და ბოლოს სიცოცხლეც მოუსპეო.

სელიმ-ხანი შეეცადა ბახტრიონის გმირების გადაბირებას, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია. ბახტრიონელებმა რჯულის გამოცვლაზე უარი განაცხადეს, რადგანაც ქრისტიანობის უარყოფა იმ მომენტში სამშობლოს უარყოფასაც ნიშნავდა. გმირებმა ამაყად დაიპირეს თავი მრისხანე მტერთან, რომლის წინაშე მოლაპარაკე ბიძინა იყო, ხოლო „ნება-განზრახვა სამთავეს ერთი იყო და სწორი“. სელიმ-ხანი „ფრიად განკვირდა სიმხნესა და ახოვნებასა მათსა და კადნიერებით სიტყვისებასა“ და კვლავ შეეცადა მათ გადმობირებას, მაგრამ ახლაც კატეგორიული უარი მიიღო. ამის გამო საძივე მხედარი შეკრეს და შეუბრალებლად ათრიეს მიწაზე.

ვერც ამ წამებით მიაღწია მტერმა მიზანს. ბახტრიონის გმირები მტკიცედ იდგნენ. მათ სასტიკად გაკიცხეს ის მსახურნი, რომლებმაც ურჩიეს რჯულის შეცვლა, სასწრაფოდ „შერიხნეს“ ისინი და „შორს წარდევნეს“ მათგან. თუ თქვენ ჩვენი ხართ, რატომ გვაიძულებთ ქრისტეს უარყოფას და მაჰმადის მიღებასო, — უთხრეს მსახურებს.

ამის შემდეგ მტარვალებმა უფრო ძლიერ სატანჯველში ჩაადგეს ბახტრიონელები. სამივენი გაათიტვეს, შეუკრეს ხელ-ფეხი-

¹ ანტონი მას არ დალანს უწოდებს.

და „სიცხესა შინა მზისასა ჰაერსა ქუეშე“ დაადგეს. ისინი შიმშილისა და მზის სიმცხუნვარის გარდა, იტანჯებოდნენ „ბუზთა და ბზიკთა“ კბენისაგანაც, მაგრამ მტერმა ამითაც ვერ შიალწია მიზანს. მაშინ გადაწყვიტეს „შიშნეულ“ ეყოთ „უშიშარი იგი გონებითა და ანდამატისა უპტიკესი“ ბიძინა და საამისოდ მის თვალწინ დაეხოცათ ერისთავები. ასეც მოიქცნენ, მაგრამ, რადგანაც ერისთავები „მაღალ იყუნეს პასაკითა უმეტეს სხუათა კაცთასა“, ჯალათები ვერ შესწვდნენ თავის მოსაკვეთად, ამიტომ ჯერ წვივები დაუმტვრიეს და შემდეგ წარკვეთეს „თავნი მათნი“.

ამ წამების მნახველი ბიძინა არათუ „შიშნეულ“ შეიქნა, როგორც სპარსელები მოელოდნენ, არამედ უფრო გამხნევდა, ერისთავებსაც განამხნევებდა და „უშიშ ყოფდა“.

რაკი ბიძინას გადმოსაბირებლად ვერაფერი გააწყვეს, შემდეგ გზას დაადგნენ: ბიძინა შემოსეს ჩადრით, შესვეს ვირზე და ლანძღვა-გინებით ქუჩა-ქუჩა დაატარებდნენ. მაგრამ ვერც ამ დამცირებით და „მწარე სიკუდილის“ დამუქრებით შეძლეს ბიძინას გადაბირება, რისთვისაც ჯალათებმა დაუწყეს მის სხეულს ასო-ასოდ ქრა. პირველად მარჯვენა ხელის თითები დააჭრეს სათითაოდ, მერე მარცხენასი და თან ეუბნებოდნენ: ოლონ ჩვენს მხარეზე გადმოდი და „ადვილ არს კურნება ამისიო“. მტრებმა ასეთი წამებითაც ვერ შეურყიეს ბიძინას სამშობლოსადმი სიყვარული. მერმე ასეთივე წესით მოჰკვეთეს ფეხის თითები, შემდეგ — მარჯვენა და მარცხენა ხელი მაჯამდის და ფეხი კოკამდის და „ესრეთლა წულილ-წურილად იწყეს ქრად და კუეთად ყოველთა ასოთა და ნაწევართა მისთა“. ბოლოს ორივე მკლავი მოჰკვეთეს იდაყვამდის და ორივე წვივი მუხლამდის, შემდეგ ორივე ხელი იდაყვიდან ბეჭამდე და ასე დაქრილ სხეულს მიწაზე ათრევდნენ. უკანასკნელად მოჰრეს ბარკლები და მხოლოდ თავი დარჩა ტანზე. იმ დროსაც კი ბიძინა ცოცხალი იყო, „აჰა, ჯერაც ცოცხალ არს ღორი ესეო“, — იძახდნენ ჯალათები. მაშინ ერთმა მათგანმა შუბით გაუპო მკერდი და მოუსპო სიცოცხლე.

ანტონის დასკვნით, ბახტრიონის მებრძოლ გმირთა ღვაწლი სამშობლოს წინაშე დიდია. მათ ისეთი საგმირო საქმეები ჩაიდინეს, რომ მსგავსი „თუალმან კაციისამან არა სადა იხილა, ყურსა არა ესმა და გულსა კაციისასა არა მოუხდა“. ამიტომ ჩვენ ვერ მივწვდებით მათი ღირსების შეფასებას ისე, როგორც შეშვენისო და თანამემამულეებს მოუწოდებს: ჰნატირდეთ „ბიძინას სანატრელსა, ელიზბარს ახოვანსა და შალვას ყოვლად ქებულსა, მხნეთა მათ სულითა და ახოვანთა გონებითა უძლეველთა მბრძოლთა“, რომლებ-

მაც „დასცნეს ბევრეულნი მბრძოლნი და ათასეულნი .ბანაკნი უს-
ჯულოთანი, და თუ დრო დადგეს, შენცა ებაძო ლუაწლთა მათთა“
და თანაზიარ იქენ მის საქმისაო.

ამ გმირებში ანტონი ხედავს იმ პირებს, რომლებმაც „არათუ
ერთისა და ორისა ძმისათვის, არცა ათისა და ოცისათვის, გინა
თუ ასისა ათასისათვის დასხნეს სულნი თვისნი, არამედ მსგავსად
მსხნელისა ჩუენისა აურაცხელთა და ბევრეულთა ერთათვის და
სრულიად საქართველოსათვის თავნი თვისნი სიკუდილად განსცნეს
და იხსნეს იგინი“. ანტონი გმირთა ასეთ მოქმედებაში ხედავს ქრის-
ტიანობის ხსნას. ეს რომ ასე არ მომხდარიყო, ვინ იცის, „საღამცა
აღხოცილ იყო ჩუენ შორის ქრისტიანობა“, ახლა კი „სისხლითა
მათითა სარწმუნოება ჩუენი მტკიცედ წარემატებისო“.

ავტორი ხაზს უსვამს იმ გარემოებასაც, რომ ბახტრიონის
გმირები არც კი იყვნენ ზედმიწევნით მცოდნენი საღმრთო წერი-
ლისა, რომ ისინი უფრო „საეროთა და სამხედროთა საქმეთა ში-
ნა“ იყვნენ აღზრდილნი და თავიანთი გმირული მოქმედებით „დი-
დად ქუელის მოქმედ გუიქმნეს“. მათი გმირული საქმე კეშმარი-
ტად მისაბაძი მაგალითი უნდა გამხდარიყო სამშობლოს გულშე-
მატკივარ შვილთათვის, მათი მაგალითით „ჩვილნიცა უჭასაკონი და
დედანი უძლურნი მხნე იქმნებოდეს“.

II

ანტონ კათოლიკოსის თხზულება საფუძვლად დაედო გ. ერის-
თავის პოემა „ოსური მოთხრობის“ პირველ ნაწილს, რომელშიც
ბახტრიონის ბრძოლის ამბებს მოხუცი ოსი გადმოგვცემს.

ამ ნაწარმოებში გ. ერისთავმა, ანტონთან შედარებით, ვრცლად
და თავისებურად აღწერა ერისთავების შეპყრობის ეპიზოდი, რო-
მელიც შემდეგნაირად მომხდარა: შაჰ-აბასმა კახეთში თავისი ჯა-
რის ამოწყვეტა რომ გაიგო, ძლიერ განრისხდა ქართველებზე. სას-
წრაფოდ მოუწოდა სახანოებს და დაიძრა საქართველოს ასაოხ-
რებლად. განჯიდან მეფე ლუარსაბს მოსწერა შემდეგი შინაარსის
წერილი:

მიცნობ, მეფეო, შაჰ-აბასსა, მტერთ სისხლთმჩქეფესა,
მიკვირს, მეფეო, ესე საქმე ვით მოგხდენიეს,
რომ ჩემი ჯარი თქვენთ ერისთავთ აუწყვეტიეს.
კელადაცა ვკვირობ ამ საქმესა ვითა ჰხედავდით,
რომ შემდგომისთვის სრულებითა ვერა ჰხედავდით.

გირჩევ ერთ საქმეს, ჰე, ლუარსაბ, მომიგდე ყურნი,
წარმომიგზავნე ერისთავნი ხელეშეკრულნი¹.

შეწუხებულმა ლუარსაბ მეფემ მოიხმო „ღარბაზის ერი“ გა-
აცნო წერილის შინაარსი და ჰკითხა: შევებათ შაჰ-აბასს, თუ როგორ
მოვიქცეთო. თათბირზე მოიწვიეს შალვა, ბიძინა და ელიზბარცი.
ამ გმირებმა მეფეს მოახსენეს:

ნუ ჰსწუხ, მეფეო, ანუ რა გაქვს ღრმად საფიქრელად!
ვართ მზა ქართლისთვის ჩვენ მარადის სისხლდასაღვრელად.
ეგრე წარგვგზავნეთ ვითა უთქვამს ხელეშეკრულნი,
მამულისათვის როცა ვკვდებით, ვართ მოხარულნი.

ამის შემდეგ მართლაც:

გაგზავნეს სპარსეთს ერისთავები
და მათ შეუკრეს მხნეთა მკლავები.
ჰსტიროდენ მათთვის სრულად ქართველნი,
ასე ეტყოდენ ჭაბუკნი, ქველნი:
„სჯობს მაგ ტირილსა წინათ ხეღვიდეთ,
ამ გვარ საქმეზედ ჩვენ მოგვებაძვიდეთ,
შესწირეთ თავი მამულსა მსხვერპლად,
რომე მტრისაგან დაშთენ უვნებლად,
გიყვარდეთ, ძმანო, თქვენი მამული,
მათზედან გაქენდეს სიმტკიცით გული“.

შაჰ-აბასმა ერისთავები რომ ნახა,

„სახე უჩვენა მრისხანების შესაშინარე“,

მაგრამ „იღუმალ ჰკვირდებოდა მათ მხნეობასა“, რადგანაც
მათ სახეზე „ვერა ხელაედა შეძრწუნებასა“. შაჰ-აბასმა უთხრა
ერისთავებს, თუ როგორ გაბედეთ ამ საქმის ჩადენა, ნუთუ ფიქ-
რობდით, რომ სამი კაცი მთელ სპარსეთს დაამხოვდითო. ერისთა-
ვებს ისიც უთხრა, რომ თქვენი მეფე ჩემგან ითხოვს მფარველობას,
მოწიწებითა და კრძალვით მთხოვს შველასო. თქვენ კი სიგიჟით
და თავხედობით ჩაიდინეთ ეს საქმე და ახლა თქვენს თავს რისი
ღირსიც ხართ, ის მიუსაჯეთო.

ამაზე ერისთავებმა ამაყად უპასუხეს:

ნუ ფიქრობ, მეფეო, რომ თქვენ სიტყვას ჩვენ შევეუშინდეთ,

რადგანაც

სიყრმით ჩვენილგან სიყვარული გვაქვს მამულისა,

¹ გ. ერისთავი, თბულებანი, „ფედრაცია“, თბილისი, 1936 წ., გვ. 83-81—85. ციტირება ქვემოთ ამ გამოცემიდანაა.

და გადავსწვებით მშრონელოათვის დაღერა სისხლისა.
ვით მოითმენდა გული ჩვენი ეს გვარ საქმეთა?

ვბედავდით ცოლ-შვილთ საბრალთა, გაყვდათ თქვენ
ტყვედა,

გსურდათ აღბოცა თქვენ სრულებით ჩვენისა ჰსჯულის,
ივერსა შინა აღარ გეგონათ ძენი მამულის?

მაშა თუ ვითარ გვიწოდებენ მხნეთა ივერთა,

თუ ვერ განვდევნით ჩვენის საზღვრით, მამულის მტერთა.

ამის შემდეგ ისინი აწამა შაჰ-აბასმა.

გარდა აძისა, გ. ერისთავს მოთხრობილი აქვს შემდეგი:
ქართლის მეფემ სპარსეთში წარგზავნილ ერისთავებს თან გააყოლა
ჩარაშვილი და როინის ძმა. უკანასკნელი ერისთავის მოურავი ყო-
ფილა. გამყოლებს გაუგიათ, რომ ერისთავები სპარსეთში დასას-
ჯელად წარგზავნეს, შეშინებულან, ვაითუ ჩვენც დაგვხოცონო და
გზიდან გამოპარულან. როინმა რომ ეს ამბავი გაიგო, ძალზე აღელ-
და, დაგმო ჩარაშვილისა და მისი ძმის მუხანათური და მოღალატუ-
რი საქციელი და თქვა:

ნულარა იყოს მაშინ როინ, რა ეს ისმინოს,

რომ შვილიც იყოს თვისის ხელით არ მოაქვდინოსო

და „მოჰყვდით ორგულნოს“ შეძახილით, ხანჯლით განგმირა
ჯერ ძმა და შემდეგ ჩარაშვილი.

III

ანტონ კათოლიკოსს თავის თხზულებაში მარტო ისტორიული
პირები ჰყავს გამოყვანილი. გ. ერისთავმა კი გამოგონილი პირებიც
შემოიყვანა თავის თხზულებაში, რომლებიც ბახტრიონის ბრძოლის
უშუალო მონაწილენი არც არიან. საყურადღებოა აგრეთვე აკაკი
წერეთლის „ბაში-აჩუკი“¹, რომელშიაც ბახტრიონის ბრძოლაში
მონაწილედ, ცნობილ ისტორიულ გმირებთან ერთად, რამდენიმე
ლიტერატურული გმირიცაა მოცემული.

„ბაში-აჩუკში“ ავტორმა მთელი ქართველი ხალხი გამოი-
ყვანა ბახტრიონის ბრძოლის უშუალო მონაწილედ, თვით ბრძოლის
სამზადისი და მსვლელობაც ზოგ შემთხვევაში სხვანაირად აქვს
წარმოდგენილი.

¹ აკაკი წერეთელი, რჩეული ნაწერები ერთ ტომად, სახელგამი,
1935 წ., გვ. გვ. 466—510. ციტირებულია ყველგან ამ გამოცემიდან.

„ბაში-აჩუკის“ მიხედვით, ბიძინამ პირადად კი არ ინახულა ერისთავები საქმის ვითარების გამო მოსალაპარაკებლად, როგორც ანტონი გადმოგვცემს, არამედ წერილობით აცნობა ზაალ არაგვის ერისთავს თავისი მიზნები საიმედო კაცის, ბაში-აჩუკის, საშუალებით. აკაკის ვრცლად აქვს აღწერილი, თუ რატომ ვერ ბედღვდა ზაალი ამ ბრძოლაში მონაწილეობის მიღებას. ეს უკანასკნელი საამისოდ საკმაო ძალას ვერ ხელაღვდა ქართველებში. შალვას, ბიძინასა და ბაში-აჩუკის დაეინებით მოთხოვნას ის მათი ახალგაზრდული გაჯაცებით და წინდაუხედაობით ხსნიდა, თორემ სად გაგონილა 2000 ქართველით 60000 სპარსელის დამარცხებაო? საქმეში ზაალის შეუღლე რომ არ ჩარეულიყო, ზაალი ბოლომდის დარჩებოდა ამ აზრზე.

ზაალის დაეჭვება მომავალ ბრძოლაში გამარჯვებაზე გასაგებია, რადგან ბაში-აჩუკმა მას არ გაანდო საქმის მთელი საიდუმლოება. ელიზბართან და შალვასთან თათბირის დროს ზაალიც მიხვდა, რომ ის განგებ არ იქნა საქმის სრულ კურსში შეყვანილი. ამით ის ნასიამოვნებიც კი დარჩა. ამის შემდეგ მან გასცა განკარგულება: კირილე მოძღვრის შეგონებით მისი საყმოდან თუ ვინმე წაყვებოდა ბაში-აჩუკს, მას საწინააღმდეგო არა ექნებოდა რა, „პით უფრო, რომ მე არა ვიცი რაო“ და ამ სიტყვებზე თან „გაიციხნა და ჩაილაპარაკა: — მამაო კირილე, იმედია შენ თუ შეაგონებ და ჯვრით ხელში წინ წაუძღვები, წაგყვებიანო“.

კირილემ სიაზოვნებით შეასრულა დავალება და რჩეულ ვაჟკაცებს წმ. გიორგის ხატით გაუძღვა წინ.

რაც შეეხება ქსნის ერისთავს, ელიზბარს, ამ ახოვანმა მოხუცმა გაიგო თუ არა ბიძინას ზრახვები, მაშინვე გვერდში ამოუდგა მას, მიუხედავად იმისა, რომ ბაში-აჩუკს ზაალის მსგავსად ისიც არ შეუყვანია საქმის სრულ კურსში.

ერთადერთი, ვინც საქმის ნამდვილი ვითარება იცოდა, ეს იყო შალვა ერისთავი, ახალგაზრდა მგზნებარე პატრიოტი. შალვა დაჟინებით მოითხოვდა ბიძინას მხარის დაქვრას.

ბიძინა ჩოლოყაშვილი ახმეტის ბატონი იყო. ის თავდაპირველად იმ ჯგუფს ეკუთვნოდა, რომელიც სპარსელების თავიდან მოშორებისათვის იბრძოდა. თავადთა შორის ბიძინა „ყველაზე უფრო შეუპოვარი იყო“. ის არ იყო სხვებსავეთ ანგარების გზით კანდილების მოყვარული პირი. ბიძინას მიზანს სამშობლოს განთავისუფლება შეადგენდა. ამიტომაც იყო, რომ მისი გული ვერაფრით ვერ მოიგეს თათრებმა, ვერც რისხვით და ვერც წყალობით, მაშინ როდესაც, მისი თანამემამულეები, კანდილების მიზნით

ერთმანეთში ისე აირ-დაირივნენ“ რომ სისხლ-ხორცობა აღარასა-
ჭნიშნავდა, ნათესავი ნათესავსა აღარ ჰზოგავდა... თავისი წმინდანები
რომ აღარ აგონდებოდათ, „ყენის თავის მზეს“ ფიცულობდნენ-
ასეთ ხალხს, რა თქმა უნდა, უკვირდა ბიძინას „ახირებულობა“ და
ავტორის თქმით, ათვალისწინებულიც კი ჰყავდათ ის. „გაგონილათ,
ამბობდნენ თავადები, ბელი კარზე მოსდგომა და ეგ კი ჰირვეულობს,
შინ არ უშვებსო... ყენის თავის მზემ, ჩვენ უნდა ვიყოთ მაგის
ადგილას, რომ ქვეყანა გავაკვირვოთ და მტრებს თვალები დავუ-
ყენოთ. ამისთანები ბევრი რამ ესმოდა ბიძინას, მაგრამ ხმას არ
იღებდა... მხოლოდ ნაღვლიანად აქნევდა თავს“.

შაჰ-აბასიც ბევრს ცდილობდა ბიძინა „თავის კაცად“ გაე-
ხალა. ამ მიზნით ბიძინას მისივე ზიძა ჯანდიერი მიუგზავნეს, ის
ბიძა, რომელიც, აკაკის სიტყვით, დროს მაყურებელი იყო და სპარ-
სელების თვალში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, ისე რომ
„მის უკითხავად ფეიქარ-ხანი წყალსაც არ დააქცევდა“ თურმე.

ბიძინას სამშობლოსადმი თავგანწირული სიყვარული აკაცი წე-
რეთელმა ყველაზე ნათლად ბიძინასა და ჯანდიერის საუბარში გვაჩ-
ვენა. ჯანდიერსაც ძალზე უკვირდა ბიძინას „ახირებულობა“ და ცდი-
ლობდა მის „ქეშმარიტ“ გზაზე დაეყენებინა, რა პერსპექტივები არ და-
უსახა მას საამისოდ, მაგრამ ამაოდ. ბიძინა შორს იდგა ასეთი ზრ-
ხვებისაგან. მან ამაყად მოახსენა ბიძას: მართალია, „ტკბილია
თქვენი შარბათები, მაგრამ ვერ გავცვლი იმ ჩემ ლეინოზე, როზე-
ლიც ჩემი მამა-პაპის სისხლით არის წითლად შეფერილი!.. გემრიე-
ლია თქვენი მურასა - ლაფაშები, მაგრამ მე მაინც ჩემი ქვეყნის
პური მიჩვენია, ის პური, რომელშიაც ჩვენი ძელების ნაწილები
ურევია... დიახ, ნაწილები!.. ჩვენი საყანეები მათის ძელებითა და
ხორციით არიან დაპოხიერებული!!“

ბიძინას დაბეჯითებით სწამდა, რომ სპარსელები „ჩვენთვის
უცხონი არიან და ჩვენც იმათთვის!.. რაც ბუნებასა და საუკუ-
ნეებს არ შეუხორცებია, მისი შეწებება ტყუილია! არა გამოვა-რა“!
და ამიტომაც დაეინებით მოითხოვდა „ან განშორება და ან სიკვდი-
ლი.. ორში ერთი აუცილებელია“.

ბიძინას გულს უკლავდა ის გარემოება, რომ სპარსელებმა ნა-
წილობრივ მოახერხეს კახელების გულის ფიცრიდან გადაეფხიკათ
„დღემდე ღრმად დაბეკდილი მისი ისტორიული ნაგრძნობი და
და ნაფიქრები!.. ქართულ ტკბილ ლილინს, ვაჟკაცურ შეხმატკბი-
ლებასა და სასოების მომგვრელ გალობას ბოლო მოუღო თათრულ-
მა შექაქანებამ!.. ტკბილი ჩანგური და სალამური ზურნა-ქიანურ-

მა ჩაყლაპა“. სამაგიეროდ მას ახარებს „ოროველა“ და „მუმლი მუხასა“, რომელიც ჯერ კიდევ შერჩენია მუშა ხალხს. ხალხის ბმამ გაამზნევა ბიძინა, რომ უფრო ენერგიულად ემოქმედნა სპარსელების წინააღმდეგ.

არსებულ პირობებში მტრის შესამუსრად ბიძინამ საუკეთესო საშუალებად „პარტიზანული ბოძოლის“ წარმოება დასახა. მართალია, ზევიდრ მოსახლეთა შორის რაზმელებს ზურგი განაგრე-ბული ექნებოდათ, მაგრამ ამასთან ერთად საჭირო იყო თვით სპარს-თა მხრიდანაც ჰყოლოდათ მხარის დამკერი. ამ მიზნით „მიიღო“ ბიძინამ სპარსეთის ქვეშევრდომობა. მან შაჰიც კი დაარწმუნა თავის ერ ზღულებაში. ამ უკანასკნელს ექვი აღარ ეპარებოდა იმაში, რომ „ჩოლოყაშვილი მის ერთგულებაში ათენ-აღამებდა“. ამავე დროს ბიძინამ შექმნა მტრის წინააღმდეგ მოთარეშე მებრძოლი რაზმი ანუ, როგორც ავტორი უწოდებს, „სხვადასხვა გუნდები გადაეარდ-ნალთა“. ეს გუნდები მოაყენებას არ აძლევდნენ როგორც სპარსე-ლებს, ისე სამშობლოს მოღალატეებს. მათ „ბევრი გამოჩენილი და თათრის სამსახურში დაწინაურებული გამოათხოვეს წუთისოფელს, ამდენიმე თავად-აზნაურის ოჯახი აშალეს. საბუეში ერთი მღვდე-ლი შეიპყრეს, როგორც ქვეყნის ორგულს, თვალები დასთარეს: ახლა მაინც ჩაიხედე გონებაში და შეინანო. ბიძინას ბიძას, ჯან-დიერს, სახლ-კარი დაუწვეს“, ყასიდად რაზმელები ჩოლოყაშვილის ოჯახსაც დაეცნენ თურმე, მაგრამ „კაცთმრავალმა“ ოჯახმა მოი-გკრია ისინი.

რაზმელებმა ისეთი რისხვა მიაყენეს სამშობლოს მტრებსა და მოღალატეებს, რომ „ციხე-დარბაზშიც კი წიშის ქარი უქროდათ“ თურმე, ხოლო ციხის გაღავნის გარეთ ნაბიჯსაც ვერ სდგამ-დნენ.

ყოველივე ამან დიდ საგონებელში ჩააყენა სპარსელები. პირ-დაპირ შებმა მათთან მტრებს არ შეეძლოთ, რადგანაც „არავინ იცოდა ვინ იყვნენ, სად იყვნენ და საიდან როგორ მოდიოდ-ნენ“.

ამ გამოუვალ მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად სპარსე-ლებმა ბიძინას გამოყენება სცადეს. მას დაავალეს მებრძოლ რაზ-მელთა მოქმედების აღაგმვა, მაგრამ მოტყუედნენ... ბიძინამ დაარ-წმუნა სპარსელები, რომ მას საამისოდ ცდა არ დაუკლია და მაინც ვერას გახდა. მებრძოლთა რაზმი უფრო და უფრო გაძლიერდა და გათამამდა კიდევ. მაგრამ გამოჩნდა სამშობლოს მოღალატე, პირადი ანგარიშით შეპყრობილი, გაიძვერა და გაუტანელი, დიდ-

კაცობასა და მტარვალობას ნაჩვევო სვიმონ მაყაშვილი, რომელმაც თავს იღვა მებრძოლთა რაზმის განადგურება. „შეიტყობდნენ თუ არა სვიმონის ხელქვეითები, რომ ამა და ამ სოფელში თავს დაჰს-
 ზნიან ვასზე ანდა ტყუილა გზად გაუვლიათ სადმე გავარდნილებსო, პაწინვე აიკლებდნენ იმ სოფელს და ააოხრებდნენ გაუკითხავად“. მართალია, აკაკის სიტყვით, „მთავრობას მოთარეშეები არათუ არ ვაუწყებდნენ, თვალთაც არ უნახავს არავინ მათგანი“, მაგრამ მა-
 ყაშვილის ასეთმა მოქმედებამ სამშობლოს პატრიოტები აიძულა ბრძოლის მეთოდი შეეცვალათ. ხმა გაავრცელეს მებრძოლ რაზმელ-
 თა მეთაურის, ბაში-აჩუკის, მოკვლის შესახებ და მოქმედებაც შეწყვე-
 ტეს. რაზმელების გამანადგურებლად კი სპარსელები, აბდუშაჰი-
 ლის ჩაგონებით, ბიძინა ჩოლოყაშვილს თვლიდნენ და ამიტომაც დიდადაც უმადლოდნენ მას. ჩოლოყაშვილმა თავი მოიკლა მყოფად,
 ლოგინად ჩავარდა. რაზმელებმა ხმა გაავრცელეს: ბიძინას „გამო-
 ბრუნება აღარ შეიძლება, დამბლას ორივე ხელ-ფეხი წაღრთმე-
 ვიდა“. ამის გამო ფეიქარ-ხანი ხშირად კითხულობდა თურმე და პატრივისციმის ნიშნად, ორჯერ-სამჯერ აბდუშაჰილიც გაუგზავნა.
 ამავე დროს, ბიძინამ მოლაპარაკება გამართა ერისთავებთან და მათი დახმარებით ერთ დღეს, „პირველ მამლის ყივილზე, როცა ქვეყანა მიწყნარებული იყო და მხოლოდ მდინარეების ერთნაირი
 მზუილი შორს და შორს უწევდა, ავარდა ალი მრავალგან გაღმა-
 გამოღმა ალაზნის პირად, მოედვა ულუსების სახლ-კარობას და გააქათქათა არე-მარე. დასცეს ყივინა და მას თან მოჰყვა საზარე-
 ლი ვაი-უისა და გოდების ხმა. გავარდნილები, ბაში-აჩუკის თაოს-
 ნობით, დაესხნენ თავზე თათრებს და დაუწყეს ქლეტა. იმავე დროს ბახტრიონს შემოერტყნენ არაგველები; ციხე-გალავანს გადაეველენ
 თავს ფშავ-ხევსურები და გაავლეს მუსრი. ესევე ამბები მოხდა ბევრგან სხვაგანაც“. ამის შემდეგ დაიძრა ბიძინას წინამძღოლო-
 ბით მთავარი ჯარი და ერთ ვიწრო ხეობაში მთლიანად გაჟლიტა სპარსელთა ჯარი. ამ დროს იფეთქა მამულიშვილურმა გრძნობამ
 იმ ქართველებში, რომლებიც წინათ შაჰის „მზეს“ ფიცულობდნენ. ისინიც მებრძოლთა მხარეზე გადმოვიდნენ და სამშობლოსათვის „პირველი თავდადებული ქართველები გახდნენ“.

აკაკი წერეთელს „ბაში-აჩუკში“ ბიძინასთან ერთად სხვა სა-
 ხელოვანი მებრძოლებიც ჰყავს დასახელებული, რომლებიც უცნო-
 ბნი არიან სხვა ავტორებისათვის. მათ შორის ყურადღებას იქცევს ზემოთ დასახელებული ბაში-აჩუკი და აბდუშაჰილი.

ბაში-აჩუკი იმერეთიდან იყო კახეთში გადმოსული ბიძინა ჩოლოყაშვილთან. მისი „შეუპოვრობისა“ და გმირობის ხმა იმერეთამდის უწევდა თურმე. ბაში-აჩუკის ნამდვილი სახელი და გვარი გლახა ბაქრაძეა. ის იყო იშვიათი გულადი, განთქმული მხედარი, მსროლელი და ფალავანი. ჯან-ლონესთან ერთად შეხედულებითაც ჩინებული იყო. „ტანმალაღი, წელში წვრილი, მხარ-ბეჭიანი, ფაფანაკადაგდებული, გაჩეჩილი თმით და განწყვერტილის ულვაშებით ტიტველა პირზე, სწორედ სასიამოვნო შესახედავი იყო“.

ბაში-აჩუკი სამშობლოს სიყვარულის გრძნობით აღვსილი პირია. ის ბიძინა ჩოლოყაშვილის მარჯვენა ხელი იყო ბახტრიონის ბრძოლის სამზადისსა და გამარჯვებაში. ამ ბრძოლაში ქართველების გამარჯვება ბაში-აჩუკს დაბეჯითებით სჯეროდა და საამისოდ ბიძინასაც კი აგულიანებდა. ბიძინას არაგვის ბატონთან და ქსნის ერისთავებთან დაკავშირება ბაში-აჩუკის საშუალებით მოხერხდა. მრისხანე მებრძოლ რაზმელებს ის მეთაურობდა. სამშობლოს მოღალატე და რაზმელთა გუნდის „დამშლელის“ სვე. მაყაშვილის სიცოცხლის მომსპობიც ის იყო. თორმეტი ქართველი ქალწული, ყაენისთვის საჩუქრად გამზადებული, მისი ხელმძღვანელობით განთავისუფლდა. სპარსელებთან ბრძოლის სამოქმედო გეგმაც მან შეიმუშავა.

ბაში-აჩუკი მეტად ფრთხილი და შორსმჭვრეტელი პიროვნებაა. მისი საქმიანობა კარგად იცოდნენ სპარსელებმა და ამიტომ „ათასი ოქრო“ გადადევს იმის დასაჯილდოვებლად, ვინც ბაში-აჩუკს შეიპყრობდა. მაგრამ სამშობლოს ერთგულმა შეილებმა თვალის ჩინივით დაიცვეს სახელოვანი მებრძოლი. ამიტომაც მისი შეპყრობა ვერ შეძლეს ვერც ვახტანგ მეფემ და ვერც სპარსელებმა.

ბახტრიონის ბრძოლაში ქართველების გამარჯვებას ხელი შეუწყო სპარსეთის ცხენოსანი ჯარის უფროსმა აბდუშაჰილმაც. ეს უკანასკნელი „ერთი უთვისტომო ვინმე იყო“, რომელსაც „თავისი ეაქაცობით პირველობა დაერჩინა არდალანში“. მას „შავი წვერი ტევრად ეყრებოდა გულ-მკერდზე, დიდი ულვაშები აქეთ-იქით ტოტებად სცემდნენ სიგარძისად; დიდრონი შავი თვალები, სქელი წარბებით გადმოხურულ-დაჩრდილულები, საოცრად ბრიალებდნენ“, ასე რომ აბდუშაჰილი „ერთი შეხედვით, ჩამოსხმული, უზარმაზარი, შავი მარმალლოს ქანდაკი ეგონებოდა კაცს“.

როგორც ყველა სპარსელი, აბდუშაჰილიც ქართველების ერთ-ერთი მოსისხლე მტერი იყო, კერძოდ ბაში-აჩუკისა, რომელმაც იგი კილაობაში შეარცხინა, მიწაზე დასცა. შეურაცხყოფილი აბდუშაჰილი დაეძებდა შესაფერ დროს, რომ სამაგიერო ეზღო ბაში-აჩუ-

კისათვის, მაგრამ არა ლაჩრულად, არამედ ვაჟკაცურად. როდესაც ალი-ყული-ხანმა ბაში-აჩუკის სადგომს მიაგნო და აბდუშაჰილს დაავალა: დანიშნულ დროს შეიპყარო, იგი ძლიერ დაალონა ამ გარემოებამ. ფარულად თავზე დასხმა არ უნდოდა, რადგან ეს ვაჟკაცის საქმეს არ შეეფერებოდა. „მარტო რომ სადმე შეეყროდი და სამაგიერო გადამებდევინებინა, ის იქნებოდა კარგი, თვარა კაცს უდროოდ და უადგილოდ მიეასწრო, ჯარი დავახვიო და დავიჭირო, ეს რა ვაჟკაცობაა და რა საკადრისიაო“, — ფიქრობდა აბდუშაჰილი. მაგრამ რა ექნა? ბრძანებას გვერდს ვერ აუქცევდა. ამის გამო შემდეგ ხერხს მიმართა: წინდაწინ მივიდა მარტოდ თევდორაანთ მელანოსთან, სადაც უნდა მისულიყო ბაში-აჩუკი. მელანოს გაანდო საიდუმლოება, უთხრა: დანიშნულ დროს არ დახვედროდა იქ ბაში-აჩუკი. საჩუქრებიც კი მისცა ამისათვის აბდუშაჰილმა მელანოს... „დანიშნულ ღამეს აბდუშაჰილი მართლა შემოერტყა გარს მელანოს სახლს, მაგრამ სახლში შეშინებული ქალისა და მძინარე ბავშვების მეტი ვერავინ ნახეს. იმავე დროს, შიგ თელავში ავარდა ალი და ალი-ყული-ხანთან ბაში-აჩუკის გამცემის „თიმსალ მაკის სახლი ისე გადიბუგა, რომ ველარაფერი ველარ გადაარჩინეს, გარდა ადამიანებისა“.

აბდუშაჰილი ხშირად დადიოდა შუამთის მხარეს ბაში-აჩუკის შესახვედრად. ბოლოს კიდევაც შეხვდა მას, მაგრამ არა როგორც მტერი, არამედ როგორც მოყვარე.

ბაში-აჩუკის ძებნაში ის წააწყდა ბაში-აჩუკის დას და წუჟყვარდა იგი. უკანასკნელმა მიიყვანა იგი თავის ძმასთან და ამ დღიდან აბდუშაჰილიც მათი მეგობარი გახდა. მალე ისიც გამოიძრკვა, რომ აბდუშაჰილი გათათრებული ქართველი ყოფილა. იმის შემდეგ აბდუშაჰილი შეიქნა ქართველთა „რჯულის აღმსარებელი და თავყანისმცემელი“, ქართველთა ლხინისა და კირის გამზიარებელი.

ბაში-აჩუკმა მოხერხებულად გამოიყენა აბდუშაჰილი იმ დიდი საქმისათვის, რისთვისაც იგი იბრძოდა სამშობლოს სხვა ერთგულ შეილებთან ერთად.

ბაში-აჩუკი დარწმუნდა აბდუშაჰილის ერთგულებასა და თავის თველობაში, მაგრამ აფრთხილებდა: არ აჩქარებულისო და თავი ისე მოეჩვენებინა სპარსელებისათვის, რომ ცვლილება არაფერში შემჩნეოდა. ამასთან ერთად დაავალა, ხმა გაეცრცელებინა ბაში-აჩუკის მოკვლის შესახებ და ამის დასამტკიცებლად ბაში-აჩუკის ფაფანაკი სისხლიანი ერვენებინა უფროსებისათვის. ასეთი მოქმედება კი საჭიროდ მიაჩნდა ბაში-აჩუკს განსაზღვრულ დრონდე სამ-

შობლოს „საერთო ბედნიერებისათვის“. მაგრამ რაში გამოიხატებოდა და როგორ იქედებოდა ეს ბედნიერება, ამის შესახებ ბაში-აჩუკმა არაფერი უთხრა აბდუშაჰილს. ამის გამხელას ის ბიძინა ჩოლოყაშვილის გარეშე ვერ ბედავდა. ბაში-აჩუკმა როცა აბდუშაჰილი ბიძინა ჩოლოყაშვილს წარუდგინა, მხოლოდ მაშინ გააცნო საქმის სრული ვითარება, მხოლოდ მაშინ გაუმხილეს აბდუშაჰილს ქართველთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის დიდი გეგმა, რომლის განხორციელებაში შემდეგ თვით აბდუშაჰილმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღო.

აბდუშაჰილმა შიგნიდან გამოუთხარა ძირი სპარსელების სიძლიერეს. მან მართლაც დაარწმუნა ისინი ბაში-აჩუკის სიკვდილში. ამ რწმენას ისიც აძლიერებდა, რომ მტრის წინააღმდეგ მოთარეშე მებრძოლ რაზმთა მოქმედება კახეთში თითქმის შეწყდა. ისე რომ სპარსელებს საშუალება მიეცათ ჩვეულებრივი ფარფაშისა. „დიდი და პატარა ყველა ულოცავდა განარჯვებას აბდუშაჰილს, მაგრამ აბდუშაჰილი სულ იმას გაჰკიოდა, რომ ყოველივე ამას ბიძინა ჩოლოყაშვილს უნდა ვუმაღლოდეთ, მან შემადგებინა ბაში-აჩუკის მოკვლა, თორემ დღეს ბაში-აჩუკიც ცოცხალი იქნებოდა და მისი გუნდებიც გაუფანტავიო“. ყოველივე ამით აბდუშაჰილს სურდა ბიძინა ჩოლოყაშვილის ავტორიტეტი უფრო აეწია სპარსელების თვალში, რომ ბიძინას ამით საშუალება მისცემოდა თავისი ფარული მიზნები განეხორციელებინა. თვითონაც მზად იყო, რითაც კი შეეძლო, დახმარებოდა ქართველ პატრიოტებს.

როცა ბრძოლა დაიწყო, აბდუშაჰილმა, როგორც სპარსელების ცხენოსანი ჯარის უფროსმა, „არავის რჩევა არ დაიჯერა“ და ვითომც გზის სიმოკლის მიზეზით, ისეთ ღრიანკელში შეიყვანა სპარსეთის ჯარი, სადაც „გაშლა არ შეიძლებოდა და მოძრაობა აღარ ჰქონდათ“. ამ დროს „ქართველთა ჯარი შემოერტყა გარს, თვალის დახამხამებამდე გადაუქრა უკან გასაბრუნებელი გზა და თითქმის დატყვევებულებს“ დაერივნენ და მუსრი გაავლეს. ყოველივე ეს ქართველებმა შეძლეს აბდუშაჰილის წყალობით.

აკაკი წერეთელმა „ბაში-აჩუკში“ უფრო ნათლად წარმოგვიდგინა ბახტრიონის გმირები, ვიდრე გ. ერისთავმა და ანტონ კათოლიკოსმა. ბახტრიონელები სამშობლოს თავისუფლებისათვის მებრძოლი ეროვნული გმირები იყვნენ. ასეც არის ეს წარმოდგენილი აკაკისა და მე-19 საუკ. სხვა ავტორთა შემოქმედებაში. ანტონი კი ბახტრიონელების ეროვნულ გმირობას უფრო სარწმუნოებრივი პოზიციებიდან მიუღდა, — ისინი ქრისტიანული რელიგიი-

სათვის წამებულ გმირებად დასახა და ამით ისტორიული კეშმარიტება ბურუსში გაახვია.

„ბაში-აჩუკით“ ეს გმირები შეპყრობილი არ გაუგზავნია ქართლის მეფეს შაჰ-აბასისათვის, როგორც ეს ანტონს და გ. ერისთავს აქვთ ნათქვამი. ამის გარდა, „ბაში-აჩუკში“ უფრო ვრცლად არის გადმოცემული მეფისა და ერისთავების თათბირი, ვიდრე ეს „ოსურ მოთხრობაშია“ მოცემული. „ბაში-აჩუკის“ მიხედვით, შაჰ-აბასმა ვახტანგ მეფეს (და არა ლუარსაბს, როგორც გ. ერისთავი აღნიშნავს) მოსწერა, რომ შალვა, ბიძინა და ელიზბარი, ეს გამორჩეული ვაჟკაცები, გამომიგზავნე, მინდა სამივე ჩემი თვალით ვნახო. თანაც არწმუნებდა ვახტანგს, რომ ამ გმირებს ტკბილად და არა მრისხანებით მივიღებ და „გულდაწყვეტილ-მამლურავს არცერთს არ დავაბრუნებო“. ვახტანგმა მაშინვე მოიწვია სათათბიროდ სხვა დიდებულებთან ერთად ზაალი, ელიზბარი, შალვა და ბიძინა იმის გადასაწყვეტად, თუ რა პასუხი გაეცათ შაჰ-აბასისათვის. დიდი ყოყმანის შემდეგ, ზაალ ერისთავმა თქვა: შაჰ-აბასს ისეთი მდგომარეობა აქვს შექმნილი, რომ ჯერჯერობით ის „მტრობას არ ჩაიდენს... შეჰყვება,—თქვა მან,—კახეთის გმირებს საპირფეროდ პატივით მიიღებს და დიდებით გამოისტუმრებს“. ამავე დროს ზაალი დარწმუნებული იყო, რომ შაჰ-აბასი, შეზღუდვით, „როცა დრო ხელს მოუმარჯვებს, მელასავით შემოგვეპარება და ეცდება გვაზღვევინოს“, ამჟამად კი სახიფათოს კახეთის გმირთა მიმართ არაფერს ხედავდა ის.

ზაალის ეს მოსაზრება ყველამ გაიზიარა. „საქართველო ჩვენი ცხოვრების ხეა, საკუთარ ქართულ ნიადაგზე დანერგული და ზედ ქრისტეს სჯულია დამყნული. სანამდის მისი ძირი არ შესუსტდება, ღერო არ შეინძრება და ფესვები მაგრად ექნება გადგმული... შტოების შერხევითა და ფოთლების დაცვენით არა უჭირს-რა. ჩვენც ერთი ფოთოლთაგანი ვართ, ადრე თუ გვიან დასაცენი, და ჩვენი მიზეზით რად უნდა მოადგეს გაჭირვება სამეფოს?... ჩვენ შეჰყვებად უნდა ვეახლოთ ყენს და, რაც მოსავალია, მოგვივიღებო“ — თქვა ელიზბარმა.

„მსხვერპლს „უჩვეულო არ არის ჩვენი ქვეყანა, — განაცხადა ბიძინა ჩოლოყაშვილმა, — და დღეს თუ განგებას ჩვენთვის წილად უხვედრებია სამსხვერპლო ზვარაკობა, სასოებით მიევეგებებით და მიორჩილებით თავს დაუდებთ... საქართველოს ქირიც წაგვიღიაო“.

„ამინ“ შესძახა შალვამაც და ეს სამი გმირი შაჰ-აბასთან გაემგზავრა, რომელმაც სამივე სიკვდილით დასაჯა¹.

IV

ბახტრიონის ბრძოლა პოპულარულ თემად გამხდარა თუშ-ფშავ-ხევსურთა და მოხეურ-კახურ ხალხურ შემოქმედებაშიც. აქ უმრავეი ლექსია დაცული ამ ბრძოლის მონაწილე პირთა შესახებ, ამავე დროს ზოგ პირთა ხსენებას სხვაგან ვერ ვხვდებით. ხალხურმა მთქმელებმა აღწერეს ეს ბრძოლა, ქება-დიდება შეასხეს მგზნებარე პატრიოტებს და ზეპირი თქმით უკვდავყვეს მათი სახელი.

ივ. ბუქურაულის მიერ ჩაწერილი თქმულებით, ამ ბრძოლის საბაბი შემდეგი ყოფილა: „თუშეთიდან ჩამოსულა ერთი თუში ალ-ვანში პურის სასყიდლად, თათრებს დაუქერიათ ეს თუში და გაუ-უპატიურებიათ. შეურაცხყოფილი თუში დაბრუნებულია თუშეთში, ჩაუცვამს ქალის ტანისამოსი და დამჯდარა მანდილოსნებში. იმ სოფლის თუშებს გამოკითხვით გაუგიათ, თუ რას ნიშნავდა მოძმის ასეთი მოქმედება. იტკიცეს ხელი შუბლზე. შეურაცხყოფა და შერ-ცხვენა მათი მოძმისა იყო შეურაცხყოფა და შერცხვენა მთელი თე-მისა, მთელი თუშეთისა. თუშის ამაყი გული ამ შერცხვენას ვერ აიტანდა. „ან შურისძიება, ან გმირული სიკვდილი“ — შესძახეს თუშებმა და დაიწყეს ბრძოლის სამზადისი“². ეს ცნობა ხალ-ხურმა ლექსებმა არ იცის, თუმცა მას არც ბახტრიონის ბრძოლის მთლიანი სახე აქვს შემონახული, არსებობს მხოლოდ ნაწყვეტები, რომელთა მონტაჟი მოცემული გეაქვს აქვე (გვ. გვ. 40—44).

პროზაული ამბები ბახტრიონის ციხის აღების შესახებ ჩაწე-რილი აქვთ პროფ. ალ. ხახანაშვილს — ყიზლარში და ივ. ბუქურა-ულს — თუშეთში. ამ ვარიანტების მიხედვით, საქმის ვითარება შემდეგნაირად ყოფილა: „როცა თუშებმა გაიგეს თათრებისაგან

¹ სხვანაირია ვახუშტის ცნობა: ზაალ ერისთავის სიკვდილის შემდეგ შეში-ნებული ბიძინა, შალვა და ელიზბარი არ მისულან ვახტანგ მეფესთან, არამედ პირ-დაპირ წავიდნენ მურთუხ-ალი-ხანთან ყარაჯალს. უკანასკნელმა შეიპყრო ისინი და წარგზავნა ყანის წინაშე. ვახუშტი არ აღნიშნავს, თუ რატომ არ გამოცხად-დნენ აღნიშნული პირები ვახტანგ მეფესთან და ან რა მოსახრებით წავიდნენ პირდაპირ მურთუხ-ალი-ხანთან.

„ძველი საქართველო“ ტ. II, თბილისი, 1913 წ., გვ. 13. ალ. ხახანაშვი-ლისეული ვარიანტით თუში ერთი კი არა, ორი ყოფილა. ისინი მონადირეები იყვნენ თურმე, რომლებიც ნადირობის დროს, პანკისის ზეობაში, ბაწარას წყალზე, დაუქერიათ თათრებს და შეურაცხყოფაც მიუყენებიათ. დ. ხიხანიშვილს ეს ცნო-ბა საეჭვოდ მიაჩნია („გთნოგრაფიული წერილები“, გვ. 126).

ხალხური თქმულება ამ საკითხში გამოიყენა ვახუშტი ბატონიშვილმა თა-ვის ისტორიაში.

თავიანთი მოძმის შეურაცხყოფა, ერთმანეთს შესძახეს: „ან შურისძიება, ან გმირული სიკვდილი“, და მთელი თუშეთი დაიძრა სპარსელების წინააღმდეგ.

გაგზავნეს კაცები ფშავ-ხევსურეთში და აცნობეს მათ: გვიწველეთ, სირცხვილი და ჩირქი ჩვენთა მოძმეთა მტრის სისხლით გავირეცხოთ და გავიბანოთო.

თუშების მოწოდებას გამოეხმაურნენ ფშავ-ხევსურნი და იწყეს მზადება სალაშქროდ. დანიშნეს დრო და ადგილი, სადაც უნდა შეყრილიყო შეერთებული ლაშქარი. გაგზავნეს რამდენიმე კაცი მეფესთან შილდაში. წულაძე იყო, როდესაც თუშების მოციქულები მივიდნენ მეფის სასახლესთან, სთხოვეს კარის დარაჯს გაეღვიძებინათ მეფე. მეფემ მიიღო მოციქულები. თუშებმა აუხსნეს ლევანს თავიანთი გულისწადილი. მეფე ლევანი ყოყმანობდა და გაიძახოდა: „რა ვქნა, მტერი დიდია, ვერ ვძლევთ, განრისხებული თათარი ამიბუგავს კახეთს, ქვას ქვაზე აღარ დაანარჩუნებს, ხალხი ამოწყდება, მეფე ვარ და დიდ ცოდვაში ჩავდარდები“. „— არა მეფე, — უთხრეს თუშებმა, — ცოდვა ჩვენს კისერზე იყვეს და ჩვენ ხმაღზე, თუ ვერ გავიმარჯვებთ. ჩვენ ვერ ავიტანთ ამ სირცხვილს. ან სულ ამოვწყდებით შენი ერთგული ყმები, ან შევლევავთ ალვანის მინდორს უწმინდურის თათრის სისხლით. ჩვენ ისინი ვერ გვაჯობებენ, მხოლოდ შენ გაუსიე კახელები სხვადასხვა სოფელში მდგარ თათრებზე, გააჟღერტინე და ჩვენ თუშ-ფშავ-ხევსურებმა ვიციით, როგორ მოუღოთ ბოლო ალვანის თათრებსო“.

მეფე დათანხმდა. დანიშნეს დრო — დილის რიქრავი. მეფეს სოფლებში მდგარი თათრები ღამე უნდა გაეწყვიტა, თუშ-ფშავ-ხევსურებს კი უნდა აეღოთ ბახტრიონი და ალავერდის ციხეები.

დანიშნულ დროს, როგორც ერთი კაცი, ისე მოაწყდნენ სხვადასხვა მხრიდან ჩამოსული მთიელები თუშეთის ღელეს (ყველა თემის შუა ადგილს), სადაც საერთო საქმეები ირჩეოდა ხალხის წარმომადგენელთა მიერ.

აღიკურვა ჯარი თოფ-იარაღით და ორ ნაწილად გაიყო. ერთი წყება წავიდა პანკისის ხეობაზე, მეორე ნაქერალზე — ალვანის ბახტრიონზე. ბახტრიონში თათრების ჯარი იდგა და იმის ასაღებად დაიძრა თუშ-ფშავ-ხევსურეთი. მხედართა წყობამ, რომელიც წამოვიდა პანკისის ხეობაზე ბაწარას წყალზე, ნახა თათრების ნაცარდაყრილი ბოგირი, რომ ნავალი შესტყობოდა და ნაფეხურზე გამეღელს დასდევნებოდნენ. ბოგირზე გასვლას კვალი რომ დაემაღათ, თუშებმა უკუღმა დაქედეს ცხენები. თათრების მეთვალყუ-

რეებს უნახავთ ზევით წასული კვალი და ამ ვითომ გაქცეულ თუშების ჯარს ბახტრიონიდან დასდევნიბიან თათრები. თუშებმა ტყეში შეათარეს თავი და, როცა მდევარი ზევით გასცდა, ბახტრიონისაკენ გასწიეს.

თუშები შევიდნენ ციხის გალავანში, მაგრამ თვით ციხის კარები დაკეტილი დახვდათ. თათრებმა იქ შეათარეს თავი. თუშების გამოჩენილმა გმირმა, ზეზვა გაფრინდაულმა, ოსტატობა იხმარა და ხერხით შეეპრა მტერს ციხეში. ჯერ კიდევ მაშინ, როცა თუშები დამალულნი იყვნენ ტყეში, ზეზვა შეუდგა პალოების თლას. „რათ გინდაო“? — ჰკითხავდნენ აქეთ-იქიდან, — „თქვენ ნახავთ, რომ დაგვკირდებო“, — უპასუხებდა ზეზვა.

თათრების დარაჯებს დასძინებოდათ. გამჭირაზ გმირს, ზეზვა გაფრინდაულს, პალოები დაუკრავს გალავანზე საფეხურებად. მან ჩაასო კედელში პალო, შედგა ფეხი, ჩაასო მეორე, შედგა მეორე ფეხი, ჩაასო მესამე, მეოთხე... და ავიდა ციხის კედელზე. კედლიდან გადახტა შიგ ციხეში. ამოხოცა დარაჯები, გაალო კარები და ისე შევიდა ლაშქარი. შურისძიებით აღქურველი. თუშ-ფშავ-ხევსურნი ეკვეთნენ თათრებს... მძინარე თათრები ისე აირივნენ, რომ ველარ არჩევდნენ მტერი ვინ იყო და ვინ არა. გულგახეთქილნი აღარ ფიქრობდნენ ციხის დაცვაზე, მხოლოდ ცდილობდნენ როგორმე დაეღწიათ თავი განრისხებული ქართველი მთიელებისაგან. თათრებმა იმ იმედით, რომ ალავერდის ციხეში შევეფარებიო, თავი დაანებეს ციხეს და გაიქცნენ ალავერდისაკენ. თუშ-ფშავ-ხევსურები მისდევდნენ უკან ხოცვით.

ალავერდშიც ასეთი ამბები ტრიალებდა ამ დროს. ის ციხეც აეღოთ, იქიდანაც გამოსულიყვნენ თათრები და წამოსულიყვნენ ბახტრიონისაკენ. ორივე ციხიდან გაქცეული თათრები შეიყარნენ ალვანის მინდორზე. თათარი მოემწყვდა შუაში. აქ შეიქნა უწყალო ელეთა თათრებისა. თუშების თქმით, „იმდენი თათარი ეხოცათ, სანამდის ერთი თათრის გვაში ყირამალა არ დამდგარიყო თათრების მკვდრების გორაკში. მაშინ ზეზვას შეეჩერებინა მტრის ხოცვა, რადგანაც გვამის ყირამალა დადგომა ცოდოდ მიაჩნდათ. იმ ადგილს, სადაც ეს საშინელი სისხლის ღვრა მოხდა და თათარი განადგურებული იქნა, დაერქვა „გაწყვეტილა“. ასე ეძახიან თუშები ამ ადგილს ახლაც. ფშავ-ხევსურებმა ადგილის ალება არ ინდომეს,

ნაღავლი მიუღლიათ¹, თუშებს კი აუღლიათ ალვანი ბახტრიონიდან ტახტის ბოგირამდინ².

ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში დაქინებულია ადრინდელი, რომ ბახტრიონის ბრძოლის ინიციატორები თუშები იყვნენ, რომლებმაც დასახმარებლად ფშავ-ხევსურებს მოუწოდესო. თუშ-ფშავ-ხევსურნო, ლაშქარი გავიზიაროთ, ჩვენ ერთურთს მხარი უქიროთ, მტერი სხვა დავაზიანოთ — შესძახეს ერთმანეთს, შეერთებული ძალით ეკვეთნენ მტერს და გამარჯვებაც მოიპოვეს.

შემდეგში თუშებსა და ფშავლებს შორის ცილობა შექმნილა იმის შესახებ, თუ ვინ შევიდა პირველად ბახტრიონის ციხეში. ამ მხრივ თითოეული მათგანი იჩემებდა პირველობას. ფშაური ლექსებით, პირველობა ფშავლებს კუთვნებიათ:

წინ ფშაველ, უკან ხევსურნი
ბახტრიონს გადადიანო,
დალიეს თათრის ლაშქარი,
თავებს უკვენა ჰყრიანო,
მეორე დილა გათენდა,
თუშებიც ჩამოდიანო³.

ამრიგად, თუშებს და მათ მეთაურ ზეზვას, როგორც ჩანს, დაუგვიანიათ. ამას კიდევაც აყვედრიდნენ თუშებს, რის შესახებაც ფშაურ ვარიანტებში ნათქვამია:

სად არის გაფრინდაული?
ხევსურნ კარავსა ჰყრიანო,
ლეგ-ლეგა ფშავლის შვილები,
გალავანს გადადიანო?

და როდესაც თუშები გამოცხადდნენ, მაშინ ფშავლებმა შესძახეს თურმე:

სად ეყარენით, თუშებო,
სადიაცენო თმიანო?

¹ ალ. ხახანაშვილი, „იფერია“, 1888 წ. № 220; ბუქურაული ივ., თუშური ლექსები, „ძველი საქართველო“, ტ. II, თბილისი, 1913 წ., გვ. გვ. 13—15

² აქ ჩამოვიდნენ მთიდან თუშები და სახლ-კარი გააშენეს. ალ. ხახანაშვილის ცნობით, თვით ალვანმა სახელი მიიღო ამ ბრძოლის შემდეგ: მინდორზე, სადაც თუშებსა და თათრებს შორის შეტაკება მოხდა, ავარდა სისხლის ალი და აქედან, წარმოსდგა სახელი ალვანიო.

³ ხალხური ლექსები ბახტრიონის ბრძოლის შესახებ, იხ. ა. შანიძის — ხალხური პოეზია — ხევსურული, სახელგამი, 1931 წ., გვ. გვ. 9—10, 324—330. ციტატა ქვემოთ ამ ნაშრომიდანაა.

კიდევ მეტი, ხევსურული ვარიანტით, თუშები თითქოს მაშინ მოსულან, როცა ფშავ-ხევსურებს მტერი უკუქცეული ჰყოლიათ:

გაიქცა თათრის ელები,
თუშებ მემრ მოვიდიანო.

თუმცა ეს ცნობა გადაქარბებულია, მაგრამ ერთი კი ცხადი უნდა იყოს: რალაც მიზეზით, თუშები დანიშნულ დროს ვერ გამოცხადებულან. ისინი მაშინ მოსულან, როდესაც ფშავ-ხევსურთა სახელოვან მეომრებს, გააფთრებული ბრძოლა ჰქონიათ ბახტრიონის ციხესთან, მაგრამ ციხე აღებული ჯერ კიდევ არ ყოფილა.

ამ დაგვიანებას უხერხულ მდგომარეობაში ჩაუყენებია თუშები. ამიტომაც მიუტია არჩევანი ზეზვას ფშავ-ხევსურთათვის:

ან თქვენ გადადით გალავანს,
ან გადამიშვით მიაო,
თუ შვიდ ვერ მოვკლა ხმალდახმალ,
გამცვალეთ თათრის ქალზედა.

ამის შემდეგ მიუტანიათ იერიში თუშებს, რომლებიც კიდევაც შესულან ციხეში.

ხევსურთა აქტიობა ამ ბრძოლაში ხაზგასმულია ხალხურ ლექსებში. ხევსურები შუალამისას დაძრულან ადგილიდან. გათენებისას მისულან ბახტრიონის ციხესთან და დაუწყიათ ციხის კარვის ბოძების ხმლით კრა, და როცა ხოშურაულს ხმალი გაუტყდო, ხევსურებმა სასწრაფოდ სხვა მისცეს. ფშაური ლექსებიც ადასტურებენ ხევსურების მიერ ციხის კარვის ბოძების კრას.

ბახტრიონის ბრძოლის ხელმძღვანელი თუშთა მეთაური ზეზვა გაფრინდაული ყოფილა. თუ „გაფრინდაული“ მისი ნამდვილი გვარია და არა შერქმეული, მაშინ, საფიქრებელია, ის სოფ. ვაკისძირიდან ყოფილიყო. ერთი ფშაური ლექსით, ზეზვა თითქოს კახელი ფუნჩაიშვილია. ამ დროს ის ქალარამოსილი პიროვნებაა. მისი ვაჟკაცობა ყველგან ცნობილი ყოფილა. სპარსელებსაც სცოდნიათ მის შესახებ და ისინი ერთვარ ანგარიშსაც კი უწევდნენ თურმე.

ზეზვა მტერს კვალდაკვალ სდევდა, ჯიბრში უღგებოდა და თუ ასეთ დროს სიკვდილს იგემებდა, არ ნაღვლობდა, „სისხლს დაღვრენ განა რძესაო“, ხოლო სისხლის დაღვრა ვაჟკაცობაა. ზეზვა ამაყობს იმით, რომ მტრის ასი მეთაური ჰყავს მოკლული. ეს მას ხმალზედაც უწერია, მაგრამ ზეზვა ამით არ კმაყოფილდება,

კიდევ მეტს მოელის, საამისოდ იმედი აქვს თავისი „სიათა თოფი-
სა“, რომელშიაც ტყვია უძევს „მტრის გულზე დასასობელად“.

თავის ვაჟკაცობაში ზეზვა დარწმუნებულია; ამიტომაც არის,
რომ ის წინდაწინ იძლევა პირობას ფშავ-ხევსურთა წინაშე ბახ-
ტრიონის გალავანზე გადასვლის შესახებ: თუ მტრის გუნდიდან
შვიდი არ მოვკლა ხმალდახმალ, გამცვალეთ თათრის ქალზედო.
მართლაც, ის ბახტრიონს

გალავანს გურგვლივ ურბენდა,
გამალლებული შუბითა,
ალვანის მინდორ აავსო
ლოჯაი თათრის ძვალითა,
მგელსა დაცვითა კბილები,
ტურას—ლოყნ, ხორცის კამითა.

ერთი სიტყვით, ზეზვა გაფრინდაული ისეთი მეომარია, რო-
მელ ბრძოლაშიც კი იქნება, მარჯვნივ და მარცხნივ ანადგურებს
მტერს, ხოლო უზეზვაოდ „ლაშქარი ცუდად დისაო“. ამიტომაც
ჰყავს ხალხს ის გაქირვების დროს მხსნელ გმირად წარმოდგენილი,
ამიტომაც შეჰხარიან მას და იძახიან: „ქირსაც მოვხპარავთ ზეზვასაო“.

ზეზვას ხელმძღვანელობით დაეცა სპარსელების თავშესა-
ფარი ბუდე ბახტრიონი. გაიმარჯვეს ქართველებმა, მაგრამ
გმირი ზეზვა ხელთ ჩაიგდო მტერმა. თუ როგორ მოხდა გა-
ფრინდაულის მტრის ხელში ჩაგარდნა, ამის შესახებ ზეპირი
თქმულება კანტი-კუნტ ცნობას გადმოგვცემს. ქართლურ თქმუ-
ლებაში ნათქვამია, რომ „თოფ დაჰკრეს გაფრინდაულსაო“. ეს
„თოფის დაკრა“, როგორც ლექსებიდან ჩანს, ბახტრიონის
აღების შემდეგ უნდა მომხდარიყო თორღვაში. გაურკვეველია: ზეზ-
ვას დაჰკრაც თორღვაში მოხდა, თუ დაჰკრილი მოიყვანეს აქ და
შემდეგ შეიპყრეს სპარსელებმა.

როგორც ლექსიდან ჩანს, დიდი ბრძოლა გადაუხდია მტერს
ზეზვას შესაპყრობად. თორღვას გაფრინდაული თურმე „ქვეტკირი-
ვით ამაგრებდა“, ხოლო

კარზედ მოსულსა მოძალეს
აბრუნებს ნახირსავითა,
გულსა უმაგრებს ხიზანსა:
„დაგირბევ გოგოსავითა“.

ხალხს არ სურს ზეზვას შეპყრობა და ამიტომ კიდევაც აფრ-
თხილებს მას: არ მოგატყუონ, „კარად არ გამოგიყვანონ, დაგიბა-

ლითონ ენითაო“. ბოლოს მაინც შეძლეს ზეზვას მოტყუება, გამოიყვანეს, „დაიბალითეს ენითა“.

ასე შეძლო მტერმა ზეზვას შეპყრობა, რომელიც „ძუა-შელე-ბილი ცხენით“ ჩამოიყვანეს თბილისში და დამწყვდიეს ციხეში. ზეზვა გაბოროტებულია ამ მდგომარეობით. სიბრაზისაგან „ბაგეთ ილეკავს კბილითა“, „უწყლობით შეწუხებული ნამსა მოლოკავს დილითა“. ხალხიც წუხს ზეზვას შეპყრობას. საყვარელი გმირი არ სურს მტრის კლანჭებში იტანჯებოდეს და ზამთრის ღამეებს გმინვით ათენებდეს. ზეზვას ლურჯა ცხენიც კი წუხს პატრონის დაქერას, სიბრაზისაგან „ბაგა გამოხრა კბილითა“.

შეპყრობილი ზეზვას სანახავად მოდიან სპარსელები. ეს გულს უკლავს ხალხს. იგი თავის საყვარელ გმირს ასე იოლად ვერ იმეტებს. „ზეზვა რათ გინდათ, ძაღლებო? მკედარია თქვენის ხელითა“. ზეზვა მაშინ უნდა გენახათ, როცა ბახტრიონს ბრუნავდა ლურჯა ცხენითა, „მოგდევდათ, მოგაწუხებდათ, მაგჩხვლეტდათ შუბის წვერითა“. ხალხს იმედი აქვს ზეზვას გათავისუფლებისა, მაგრამ ამჟამად, ზეზვამ ვერ გაითავისუფლა თავი!

თუ რა ბედი ეწვია ამ სახელოვან გმირს თბილისში, ხალხური თქმულებიდან არ ჩანს, მაგრამ უდავოა, მასაც იგივე ბედი ხვდა, რაც ბიძინას, შალვას და ელიზბარს, ხოლო თუ უკანასკნელები სპარსეთში გამოასალმეს წუთისოდელს, ზეზვა, საფიქრებელია, შაჰ-აბასს მის წინაშე წარდგენის ღირსადაც არ ეცნო და ადგილზე მოეკლათ.

ზეპირსიტყვიერებაში ერთმანეთშია შერწყმული ზეზვა გაფრინდაულის, გოგოლაურისა და საღირაშვილის საგმირო საქმეები. ხშირად ერთი და იგივე საქმიანობა სამივე პირს მიეწერება ერთი მეორისაგან დამოუკიდებლად. ასე მაგ., თუშურ ვარიანტში ნათქვამია:

„მოვიდოდ თუში ზეზვაი,
ჯოგი მოხყევა მგლისაო:
„ან თქვენ გადადით გალავანს,
ან გადამიშვით მიაო,
თუ შვიდ ვერ მოველა ხნალდახმალ,
გამცვალეთ თათრის ქალზედა“,
გადავა, გადაფრინდება,
ბახტრიონს გალავანზედა.

იგივე გმირობა მიეწერება გოგოლაურსაც, ფშაური ლექსით:

ბიჭი ვარ გოგოლაური,
ნუ მშინჯავთ ტალავარზედა,
წინწინ მე გადავფრინდები,
ბახტრიონს გალავანზედა,
თოფსა ვჰკრავ ჯიმშელ ბატონსა,
ზედ მივალ ფალავანზედა.

ასევეა ნათქვამი საღირაშვილზედაც: თუშური ლექსებით:

მეტი ვარ საღირაშვილი,
ნუ მიმზერო ტალავარზედა,
გადავალ, გადავფრინდები,
ბახტრიონ გალავანზედა,
თუ შვიდ არ მოვკალ ხმალდახმალ,
გამცვალეთ თათრის ქალზედა¹.

ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში იშვიათი არაა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ერთი და იგივე საქმიანობა სხვადასხვა პირზე გადაეტანათ და შესაძლებელია ამ შემთხვევაშიაც ასეთ მოქმედებასთან გვექონდეს საქმე.

აქ დასახელებულ გმირთაგან გოგოლაური უდავოდ ფშაველია, გოგოლაურთა თემიდან. ის, ალბათ, ფშავლების მეთაური იყო ამ ბრძოლაში. რაც შეეხება საღირაშვილს, ვფიქრობთ: ეს უნდა იყოს ანდარეზ საღირაშვილი (ზოგი ვარიანტით საგინაშვილი), რომელმაც მუსრი გააფლო ლექთა ჯარს გირევის ვაკეზე, პირიქით-თუშეთში, რომლის დროსაც ლექთა მეთაური მუცალი წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო.

ბევრი ლექსია შემონახული ქართულ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში ანდარეზ საღირაშვილის ამ გმირობის შესახებ, რომელსაც ადგილი ჰქონია ლევან მეფის დროს².

თუშური გადმოცემით, ანდარეზა კახეთის თავადი ყოფილა, რომელიც რაღაც დანაშაულის გამო³ შეუპყრია ლევან მეფეს. როცა ქართველი ჯარი თუშეთში წიდიოდა, ანდარეზას უთხოვნია მეფისთვის, ნება მიეცა მისთვის წაყოლოდა ჯარს თუშეთში. ზოგი

¹ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, თუშური ლექსები, თბილისი, 1937 წ., გვ. 12.

² ა. მ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია — ხევსურული, სახელგამი, 1931 წ., გვ. გვ. 376—380.

³ პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. გვ. 112—113. ხალხური თქმულებები სხვადასხვა მიზეზს ასახელებს.

ვარიანტით კი, როცა მუცალმა შემუსრა კახეთი, მეფეს სთხოვეს გაეთავისუფლებინა ანდარეზა და, როგორც გმირი, დახმარებოდა მათ ბრძოლაში. ასე იყო თუ ისე, ლევანს გაუთავისუფლებია ეს გმირი, რომელიც შებმია ლეკთა მეთაურს მუცალს და კიდევაც დაუმარცხებია.

არავითარი საერთო ამ გმირს არ აქვს ბახტრიონის ამბებთან ისე, როგორც ლევან მეფესთან, როგორც ეს აღნიშნულია ივ. ბუჭურაულის მიერ ჩაწერილ თუშურ ვარიანტში. არც გოგოლაურს და არც საღირაშვილს არ შეიძლება მიეკუთვნოს აღნიშნული სიტყვები. ის უდავოდ ზეზვას ნათქვამია. რაკი უკანასკნელმა დაიგვიანა ბრძოლაში, ამიტომ გმირისათვის უხერხული იყო მოსვლისთანავე „გადაფრენილიყო“ ბახტრიონის გალავანზე. ეს დამცირება, არაბად ჩაგდება იქნებოდა ფშავ-ხევსურთა მეომრებისა. ამიტომ მიმართა მან მეომრებს—ან მე გამიშვით წინდაწინ, ან თქვენ გადადიეთ. ისე კი მოწადინებული იყო, რომ თვითონ გადასულიყო პირველად და საამისოდ პირობასაც იძლეოდა: ხმალდახმალ შეიდი (ზოგი ვარიანტით ასი) თუ ვერ მოველა, „გამცვალეთ თათრის ქალზედაო“.

მაგრამ გაუგებარია იგივე სიტყვები გოგოლაურის მხრივ. ფშაური ვარიანტებით, ბახტრიონის ციხეზე იერიშის დაწყების დროს თუშები არ ყოფილან, ბევსურები კი მათ არ ეცილებოდნენ პირველობაში. ამის გაძო, რატომ და ვისთვის უნდა ეთხოვა გოგოლაურს, მე ვადამიშვით ციხეშიო? უდავოა, აქ ზეზვას საქმიანობა გადატანილია გოგოლაურზე.

ზოგ ვარიანტში ზეზვას და საღირაშვილის საქმიანობაც ერთმანეთშია არეული, ასე მაგ., თუშური თქმულება ზეზვას პალოების დამზადებრს შესახებ და მით ციხეში ასვლა ზოგი ვარიანტით საღირაშვილსაც მიეწერება¹. ამრიგად, ზეზვას გმირობა გადატანილი უნდა იყოს გოგოლაურზე და საღირაშვილზე, პირველზე შესაძლებელია შეგნებით, ხოლო მეორეზე შეუგნებლად².

ბახტრიონის ბრძოლაში მონაწილე გმირთა შორის ხალხურ სიტყვიერებაში დასახელებულია ხოშურაული და ნადირა. ხოშუ-

¹ ს. მაკალათია, თუშეთი, თბილისი, 1933 წ., გვ. 26, შენ. 1.

² მართალია, ბახტრიონის ბრძოლაში დასახელებულ საღირაშვილს მეტი ჰქვია და მუცალთან მეგრძოლ საღირაშვილს ანდარეზა, მაგრამ ეს გარემოება ხელს არ უნდა უშლიდეს ჩვენს მოსაზრებას: ჩვენ დანამდვილებით არ ვიცით სადაურობა საღირაშვილისა (თუშია, ფშაჟია თუ ხევსური). ის გარემოება, რომ თუშური ლექსი იხსენიებს მას, არ ნიშნავს, რომ ის უდავოდ თუშია. შეიძლება ფშაველი იყოს სოფ. ბეტიხსრდილიდან, რომლიდანაც შემდეგ შერქმეოდა მას სახელი მეტი. ზოგ ვარიანტში „მეტის“ ნაცვლად „მეტნი“ არის დასახელებული: „მეტნი ხართ საღირაშვილნი“ და სხვ.

რაული ხევსურთ მეთაური არის. როცა თუშებმა ხევსურეთში კაცი გავზავნეს მათ მოსაწყვედად, „ბელადი ხოშურაული თანახმან გახდებიანო“, — ამბობს თუშური ვარიანტი. თუშებმა რომ უარი განაცხადეს ხევსურების წაყვანაზე, ეს „იწყინა ხოშურაულმა: დაბრუნვა არ მწადიანო“ და მოუწოდა ხევსურებს: თუ თუშები არ გავკიოლებენ, „გზანი მეც ვიცი, ხევსურნო, საც თუშებ ლაშქრობდინო“.

ხევსურულ ვარიანტში ხოშურაულთან ერთად დასახელებულია ნადირა, რომელსაც ზეზვასთან უპირატესობასაც კი ანიჭებენ:

ტყუილად იკლავ, ზეზვაო,
სახელზედ, თუშო, თავსაო:
ხევსურნ ნადირამ გაჯობნა,
ნეიფზე ამტვრევს ხმალსაო¹.

ანდა:

ახლა სადა ხართ, თუშებო,
ხევსურნ რო კარავს კრიანო?
ნადირაის ხმლის ნატენი,
კარავის ბოძსთან ხყრიანო.
ხმალ ხოშურაულს გაუტყდა,
ხევსურნ სხვას გამუცვლიანო¹.

საფიქრებელია, ეს ორი გმირი ერთი და იგივე იყოს, პირველი გვარის აღმნიშვნელი და მეორე სახელის. ისე თუ ისე, ორივე ეს გმირი ხევსურად არას აღიარებული. ამ მხრივ სადავო თითქოს არაფერია, მაგრამ გვარი ხოშურაული არაა ხევსურული წარმოშობისა, ის ფშაური გვარია. ალბათ, ამ გარემოებამ აფიქრებინა ნიკო ხიზანაშვილს ხოშურაული ფშაველად, სოფ. ხოშარადან². თუ გვარს გეოგრაფიულ სახელწოდებას დავუკავშირებთ, მაშინ ეს მოსახრება სწორია, მაგრამ შესაძლებელია ხოშურაული, თუ ის მართლა ფშაველი იყო, სოფ. ბეტისჩრდილიდან ყოფილიყო, სადაც დღესაც მოსახლეობს ხოშურაულთა გვარი. ხოშარში კი ასეთი გვარი არ მოიპოვება³.

¹ ა. შანშიძე, ხალხური პოეზია — ხევსურული, სახელგამი, თბილისი, წ. გვ. 323.

ნ. ხიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული წერილები, გვ. 125.

³ ს. მაკალათია, ფშავე, თბილისი, 1934 წ. გვ. 10.

ბახტრიონის სხვა სახელოვან მებრძოლთა შორის დასახელებულია ბათურიშვილი და მათურისშვილი. ვარიანტებში ორივე ერთიმეორის ნაცვლიდაა მოხსენებული. თუშურ ლექსში ნათქვამია:

იყრება თათრის ლაშქარი,
ალაზნის გროვდებიანო,
არავინა ჰყავ ბელადი,
ბელადსა ღონდებიანო,
— შენ წადი, ბათურიშვილო¹,
ლურჯას შენ გიქმდებიანო².

მოხეურ ვარიანტში ბათურიშვილის ნაცვლად მათურიშვილია დასახელებული. ფფიქრობთ, ეს ერთი და იგივე პირია, ოღონდ ბათურიშვილი გადაკეთებულია მათურიშვილად.

შესაძლებელია, ბათურიშვილი იგივე გოგოლაური იყოს, რომლებიც ფშავში მოსახლეობენ სოფ. გოგოლაურში. როგორც აღვნიშნეთ, გოგოლაური მეთაური ყოფილა ფშავლებისა, ისე როგორც თუშების — ზეზვა და სეესურებისა — ნადირა ხოშურაული.

ბახტრიონის ბრძოლაში მონაწილეობა მიუღია შველი შველაიძესაც. მას ავალებენ პანკისის მდინარეზე გადასვლას და ცხენების უკუღმა დაქედვას. შველაიძეს ამ დავალებას თუშები აძლევენ. მისი სხვა მოქმედებაც თუშების საქმიანობასთან არის დაკავშირებული. ყოველივე ამის გამო საფიქრებელია, რომ ის თუში იყო. ძნელია თქმა, შველაიძე გვარი იყო წინათ თუ არა. ყოველ შემთხვევაში, ასეთი გვარი თუშ-ფშავ-ხეცურთა შორის ახლა, რამდენადაც ვიცით, არ უნდა იყოს.

V

ხალხური თქმულებები ბახტრიონის ბრძოლის შესახებ გამოიყენა ვაჟა-ფშაველამ პოემა „ბახტრიონში“³. „მთელი მასალა, რითაც მე ავაშენე „ბახტრიონი“ — წერს ვაჟა-ფშაველა, — ეს გახლავს ძველი გადმოცემები და ბახტრიონის გმირებზე ნათქვამი სახალხო ლექსებიო“⁴.

¹ ვარიანტი — ბეჭდურიშვილი, ბუთურიშვილი.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია — ივესურული, სახელგამო, 1981 წ., გვ. 325.

³ ვ ა ჯ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზულებანი, ტ. III, სახელგამო, 1930 წ. გვ. 165—207. ციტირება ყველგან ამ გამოცემიდანაა.

⁴ სოლ. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, „ვაჟა-ფშაველა“, სახელგამო, 1937 წ., გვ. 83. 285—286.

ბახტრიონის ბრძოლის მიზეზად ვაქას აღნიშნულ პოემაში დასახელებულია სპარსელების (პოემით თათრების) თუშ-ფშავ-ხევსურთა აწიოკება-დარბევა. სპარსელები მკვიდრ მოსახლეობას სტაცებდნენ ცხვრის ფარას და ყველაფერს ბეგარას აღებდნენ, ხოლო ვისაც კლავდნენ, მათ თავებს მარგილებზე (სარებზე) აგებდნენ. ერთი სიტყვით, ჩვეყანა აოხრდა და მოთმინებიდან გამოსულმა თუშებმა ერთადერთი ხსნა აჯანყებაში დაინახეს. ამის გამო მათ ზეზვა გაფრინდაულის მეთაურობით „ტანზე აისხეს აბჯარი საომარია“. დახმარებისათვის კვირია ფშავ-ხევსურებთან გაგზავნეს, რომლებსაც ზეზვამ შეუთვალა:

ჩვენაც ხომ თვენი ძმანი ვართ
სისხლით ხორციით და რჯულითა,
მტერმა დაგვჩაგრა, გვიშველეთ,
გაუტეხელნო გულითა.
უბაროდ, განა არ იცით,
მთანიც რო ვერა გვარობენ.
გვიშველეთ, ფშაველ-ხევსურნო,
ბარზე თათრები ხარობენ.
ჩვენის საყდრების ტრაპეზთან
ეხლა მოლები გალობენ.
ბევრია დაღონებული,
უთხარო: ბევრნი წვალობენ!

ფშავიც არ იყო კარგ მდგომარეობაში: შემოსეულ მტერთან გამუდმებულ ბრძოლებში გაიჟლიტა მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ისე რომ „ხსენება გაწყდა კაცისა“, მაგრამ ვინც დარჩა, ზეზვას მოწოდებაზე ფეხზე დადგა და ლაშარის გორზე მოგროვდნენ „ქორშეარდნების ფარითა“. აქვე:

როშკით მოიდენ ხევსურნი,
სუმელჯაურნი ცხრანია,
ამლითა — ბათაკის ძენი,
კინჰარაულნი ძმანია;
გუდანელთ ჩამასძლოდია
ხოშარეული ხარია;
ხევსურთ, რო ზევამა მთისამა,
წინ მაიმძღვარეს ქარია;
კორმეშელთ, კიელთ ბიჰეებსა
ლულელებიცა სტანია.

ხაზმატელთ ცხენთა ფეხის ხმამ
შააზრიალა მთანია.

ფშავიდან კი მოვიდნენ ლუხუმის მეთაურობით აფხუშელები,
მახინცაურნი, მათურელები და ცაბაურ-გაბიდურელნი.

ფშავ-ხევსურთა ლაშქარი ნაქერალისკენ დაიძრა, სადაც მათ
უცდიდნენ

თუშები თექიანები,
გულ-შაუდრეკნი ომშია,
ლაშქრობას ბედიანები.

ხუთშაბათს, განთიადისას, კი თუშ-ფშავ-ხევსურთა გაერთიანე-
ბული ლაშქარი დაეცა ბახტრიონს. შეიქნა სასტიკი ბრძოლა, ისე
რომ

აივსო თათრის ძელებითა
იმ ბახტრიონის არეა,
ციხე-გალავნად ეგება,
ისე გამრაღლდა მკვდარია.

ამ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში თუშ-ფშავ-ხევსურთა
ქორ-შეგარდნებმა სძლიეს მტერს და გააჰკიეს იგი.

ბახტრიონის ბრძოლის ორგანიზატორად ვაჟას, ისე როგორც
ხალხურ სიტყვიერებაშია, თუში, ზეზვა გაფრინდაული, ჰყავს წარ-
მოდგენილი. მისი ცნობით, ზეზვა ამ დროს ხანში შესული პირო-
ვნება იყო, მოშცრო ტანისა, ელვა-ქარსავით სწრაფი, შეუპოვარი
და ლომსავით ვაჟაკი. ცხოვრების დღენი მას მტრის წინააღმდეგ
ბრძოლაში გაუტარებია. წელიწადში ორჯერ თუ დააბამდა თავის
ნაცად მერანს, თორემ სხვა დროს სულ ომში ჰყავდა.

ზეზვამ მტრის შებრალება არ იცის:

ვისაც ჩვენ არ ვებრალებით,
ჩვენ შავიბრალთ რისადა?
სიკვდილი თვითონ უფალსა
გაუჩენია მტრისადა!

— ამბობდა ზეზვა.

ეს სახელოვანი გმირი ბახტრიონის ბრძოლაში დაქრილა. მის-
მა დაქრამ დააღონა მთელი ლაშქარი. თუშები „ცრემლით ატირ-
დნენ ცხარითა“, მაგრამ გმირ ზეზვას კრილობის გამო ერთხელაც

არ დაუკვნესია, ოდნავადაც არ შეუტყვლია პირისახე. დაკრილი ზეზვა თან წაიყვანეს თუშებმა. თუ რა ბედი ეწვია შემდეგში სახელოვან გმირს, ამის შესახებ პოემაში არაფერია ნათქვამი. უდავოა, ვაჟა იცნობდა ზეპირსიტყვიერებიდან ზეზვას შემდგომ თავგადასავალსაც, მაგრამ პოემის აღნაგობა მის გადმოცემას აღარ მოითხოვდა.

ბახტრიონის ციხის აღებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა ფშაველმა კვირიამაც. ეს უკანასკნელი იყო

გოგოლაურთა დისწული,
მათურელ გივის შვილია.

კვირია აღრე დაობლებულა და თუშეთში წასულა. იქ მწყემსად დამდგარა. ტანჯვა-წვალებით განარდილს. მშიერს, სიცივეში ნაგდებ ტიტველს მწყემსობაში ოცი წელი გაუტარებია. ასეთი განაწამები ცხოვრების გაძო, ეს ახალგაზრდა ყმაწვილი მოხუცს დამსგავსებია.

მიუხედავად ასეთი ბეჩაობისა, კვირია სულით არ დაცემულა. ის სამშობლოს დიდი პატრიოტია და ქება-დიდებას ასხამს იმ გმირებს, რომლებმაც სამშობლოს თავი შესწირეს. კვირიაც მზადარის მიბაძვას გმირთა მაგალითს:

სიცოცხლეს აუგიანსა
სიკვდილი მიჯობს ხმალზედა,
როს ჩემი ბინა სხვას ჰრჩება.
ჩემი ცოლი და შვილები, —
თუ დუშმნის ხმალი არ მომკლავს,
მე თვითონ გავიგმირები,

— ამბობს ის.

ზეზვა გაფრინდაულმა კვირიას მიზანი, ერუობა, კარგად იცოდა და ამიტომაც მისცა მას დიდად საპასუხისმგებლო დავალება: ფშავ-ხევსურთა მოხნიობა მტერთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. კვირიამ დავალება ჩინებულად შეასრულა. ჩამოგლეჯ-ჩამოწეწილი, დატანჯული ფერით, გაბუღებული წვერით, მხარზე თოფ-გადაგდებული და წელზე წნელშემორტყმული დანჯღრეულქარქაშნიანი ხმლით კვირიამ ფშავ-ხევსურთა სოფლები კარი-კარ ჩამოიარა და მოსახლეობას გააცნო ზეზვა გაფრინდაულის დანაბარები.

კვირიას როლი ბახტრიონის ომში სხვა მხრივ არის უფრო საყურადღებო. მან კარგად იცის, რომ ბახტრიონს ბევრი მცველი ჰყავს, ამიტომ ფიქრობს ციხეში

ჯერ შესვლა არის საჭირო,
რომ კაც იხმაროს დანაო.

ამისათვის კი საჭიროა ციხის კარების დანგრევა, რომ „ლაშქარს ჰქონდეს მტრისაკენ გზა ლალად გასატარები“. მაგრამ ციხის კარების დანგრევა იერიშით ძნელია. ამ სიძნელის გადასალახავად გადაწყვიტა სამოთხის ყვავილის მსგავსი ლელას გამოყენება.

ლელა კვირიამ დაინახა ფშავ-ხევსურთა ლაშქართან ყოფნისას.

მტრისადმი სიძულელით აღესილი ლელა გამოცხადდება ამ ლაშქარში და ითხოვს მებრძოლთა ჯგუფში ჩარიცხვას, რომ საშუალება მიეცეს მტრის ჯავრის ამოყრისა. ლაშქარი უარს ამბობს ქალის წაყვანაზე და უკან გააბრუნებს.

უკან გაბრუნებულ ლელას შეუმჩნეველად აედევნება კვირია და ახადის გორის ძირას ლელეში დაეწევა. დაძმობას შეჰფიცავს და გააცნობს თავის აზრს, რომ ფშავ-ხევსურთა ლაშქარი ლელას გამობრუნებით მოტყუვდა,

აჩქარდნენ, იუკადრისეს
ღიაცის წამოყვანაო.
რო ხერხი ღონეს სჯობია,
ლაშქარი ჰფიქრობს განაო?
საცა ჰოს უნდა ამბობდენ,
იქ იძახიან: არაო!

კვირიამ ლელას გააცნო ის სიძნელები, რომლებიც ბახტრიონის ციხის აღებასთან იყო დაკავშირებული. დაბრკოლებების გადასალახავად კვირიამ ლელას შემდეგი გეგმა დაუსახა: ორივე მივიდნენ თათრის ბინაზე, მივესალმები ყარაულს და ვეტყვი: „ყვინს მოვართვი ფეშქაშად ტურფა ქალი, გთხოვთ მანუგეშოთ მენაცა, კაცი ვარ შესაწყალიო“. ყარაულები ციხის კარს გაგვიღებენ „მარჯვედ მოვხვდებით შიგითა“, შემდეგ კი

შენ თუნდა ხელსაც ნუ გასძრავ,
ჩვენ ჯარს შე ეუშველ იქითა.

ლაშქარი ხვალამდე არ მოვა. ჩვენ წინდაწინ წავიდეთ. ცისკრის ჟამს, ლაშქრის მოსვლისას, „მზას ვიყენეთ ციხის კართა“, რომ „საქმე წაღმ დაეატრილოთ“. როცა ჩვენი ჯარი მოვა, „ჩვენც

იქ დავხვდებით მარჯვედა, ვეცდები კარი გავუღო, თუნდ დამკლან ციხის კარზედა“.

ამ წინადადებაზე ლელა დაეთანხმა კვირიას. შემდეგ კვირია ჩუმად ჩამოშორდა ფშავ-ხევსურთა ლაშქარს და ლელასთან ერთად წავიდა ბახტრიონის ციხისაკენ.

გეგმა კვირიამ ჩინებულად განახორციელა. როდესაც ლაშქარი ბახტრიონს მიაღწა, კვირიამ და ლელამ შიგნიდან გააღეს ციხის კარები და ამით გზა მისცეს ლაშქარს „მტრისაკენ ლალად გასატარები“. როდესაც თუშ-ფშავ-ხევსურთა ლაშქარი ციხეში შეიჭრა, მათ იქ ნახეს მტრისაგან მოკლული კვირია და ლელა. სახელოვანი მებრძოლების გვამები გამარჯვებულმა თანამემამულეებმა თან წამოიღეს და დაასაფლავეს იქ, სადაც მათი მამა-პაპა ემარხა, რადგანაც

მიწაც ტკბილია მშობლური,
გულს რომ ეყრება ფხვიერა.

ვინ იყო ლელა, რომელმაც ასეთი საგმირო საქმე ჩაიდინა? პოემით ის შანშე ბაჩღელის ქალია. მისაც გულს უკლავდა, რომ თათრები

იკლებენ საქართველოსა,
მუმბარეზობით დადინა:

ლელას თათრებმა დედა და ძმა მოუკლეს. ყოველივე ამის გამო მტრის ჯავრი მას გულში უდგია „შავი ალაზნის გუბედა“. თანაც ავ სიზმრებს ხედავს, რომლებიც მოსვენებას არ აძლევენ.

რაკი მამა დავრდომილი ჰყავს, ლელამ გადაწყვიტა, თვითონ აიღოს დედისა და ძმის სისხლი. ამ მიზნით მამაკაცურად შეჯდა ცხენზე, ხელთ დაიჭირა მამის წვერბასრიანი შუბი, გამოცხადდა ფშავ-ხევსურთა ლაშქარში და ითხოვა მებრძოლთა რიგებში ჩარიცხვა. მართალია, მე ქალი ვარო, — უთხრა ლელამ ლაშქრის მეთაურებს, და ამიტომ

ხმლის ქნევით ვერ გაგაკვირვებო,
ფარ-შუბის დაგელებითა,
მაგრამ ჩემს საცდელს მაინცა
ვეცდები გამგელებითაო.

ლელას მოქმედებამ ყველანი გააკვირვა; ის მოჩვენებად მიიღეს, მისი ხმა კი — „ეშმაკეულთა ხმად“. სად გაგონილაო, — ამ-

ბობდნენ, — მამაკაცებში დედაკაცი ერიოს და სისხლის ასაღებად მიდიოდესო. ამის გამო ურჩევნ ლელას უკან დაბრუნებას და დავრდომილი მამის მოვლას. პირობას აძლევენ, რომ მის ნაცვლად ისინი აიღებენ ლელას დედის და ძმის სისხლს. ლელას არ უნდა უკან დაბრუნება, მაგრამ ურჩობასაც ვერ ბედავს.

ლელა სამშობლოსათვის თავდადებული გმირი ქალია. ის მზადაა ყოველივე გააკეთოს, ოღონდ დაეხმაროს ქართველთა ჯარს.

ვაჟას მეორე გმირი ქალი სანათა არის. ესეც ფშაველია, „აფხუშაური ქალი“, ბერიძეზე გათხოვილი. მან შვიდი ვაჟკაცი გაზარდა, „თითო ლომისა დარია“ შვიდნივე ერთ დღეს დაელუპა ქმართან ერთად მტერთან ბრძოლაში. სანათამ ქმარ-შვილის საფლავები ორ კვირას თხარა ხოშარის გორაზე.

რაკი ფშავეში მამაკაცებმა თავი შეაქლეს „წყეულ თათრის ჯარს“, ისე რომ „ხსენება გაწყდა კაცისა“, მამაკაცების საქმიანობას ქალებმა მიჰყვეს ხელი. ქალი შეიქმნა ხატობაში მონაწილე, მაგ., სანათას

მარტოს აუნთავ სანთლები
და ხატიც უდიდება;
მარტოს დაუკლავ საკლავი,
თვითონვე უტყავებია;
მარტოდ-მარტოკას დიაცსა
ხატ-ღმერთი უხსენებია..

მაშინ როდესაც ადათის მიხედვით ქალს ხატობაში მონაწილეობის მიღება აკრძალული ჰქონდა. ამ ადათის დარღვევა სანათას ასეთ დროს არ მიაჩნია ცოდვად, ის ამბობს:

უკაცურთ კაცობა გემართებს,
მანამ სული გვჩრავ პირშია,
ხატიც შავგინდობს ცოდვასა,
რომ გვნახავს გასაჰირშია.

როგორც აღვნიშნეთ, სანათას მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ქმართან ერთად შვიდი ვაჟკაცი შვალი დაელუპა. მიუხედავად ამისა, ის მზად იყო, თუ მტრის ჯავრს ამოაყრევინებდნენ, აღარ ეგლოვა თავისი შვილები ჯულურა და საბა, წარბადალრუბვლილი და დანის კარგი მომხმარე ივანე, ტანდაბალი ხუმარა, პატარა შუშიანა, რომელიც მეხად დაეკა მტერს და სხვ. სანათა შავი სამოსის

ნაცვლად ქრელ კაბას ჩაიცვამდა და თავს ბედნიერად იგრძნობდა, თუ მოსისხლე მტრის გაუღეტას გაიგონებდა. ამიტომ, როდესაც კვირიას მოსვლის მიზანი გაიგო, ის სიხარულისაგან ფეხზე დადგა: შე თვით წავალ, ფშავლებს შეეცირებ და, ფუ მე რვა სული შევწირე სამშობლოს, ნუთუ ისინი თითოს ვერ გაიმეტებენო?

ბახტრიონის ბრძოლაში ვაჟამ პირველმა შემოიყვანა მებრძოლი გმირი ქალები და ნათლად დაგვანახა, რომ სამშობლოს დაცვის საქმეში ზოგჯერ ქალს შეტის გაკეთება შეუძლია, ვიდრე მამაკაცი. ლელა რომ არ დათანხმებოდა კვირიას და არ გაეწირა თავი, მაშინ უდავოა, თუშ-ფავ-ხევსუთა ლაშქარს ერთიორად მოუხდებოდა მსხვერპლის გაღება და მიაღწევდნენ თუ არა მიზანს, ეს კიდევ სათუო იყო, რადგანაც სპარსელებს ბახტრიონში

ციხე სამ უდგათ მაგარი,
შიგითაც მოწყობილი აქვთ
სანგალ-საყუჩებ-სათარი;
კარებსა, მაგრა დაკეტილს,
ათას მხრივ უდგა ჩათარი.

ბახტრიონის გმირთა შორის ვაჟას გამოყვანილი ჰყავს ლუხუმიც. ის ფშავლების დამრიგებელი, „ხმა ტკბილად მოუბარია“, რომელსაც

გმირთა ქებით და დიდებით
გული ვერ მოუფხანია.

ისიც სიხარულით შეხვდა ზეზეა გაფრინდაულის მოწოდებას, საერთო მტრის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად და დიდი როლიც ითამაშა ამ ბრძოლაში.

როცა თუშთა მოციქული კვირია ლელასთან ერთად გაიპარა, ეს შეუმჩნეველი არ დარჩა ფშავ-ხევსურთა ლაშქარს. კვირიას გაპარვამ ისინი განაცვიფრა, 'ექვიც კი დაებადათ: ვინ იცის, გარეთ ნაგდები კაცია და ეგებ გვიღალატოსო. მდგომარეობა ისეთი შეიქნა, რომ მოსალოდნელი იყო საომრად მიმავალი ფშავ-ხევსურთა ლაშქარი უკან დაბრუნებულიყო, მაგრამ ამ დროს ლუხუმმა დააშოშმინა ჯარი: ვის გაუგია და სად თქმულა

ეგრე მუხთალად ლალატი,

ეგრე უღმერთოდ ტყუება,
მტრისა სალხენად ძმებისა
შინაით გამოტყუება?!

ლუხუმი მალე შეატყობს ცრუს: ღალატობას ჩვეულ პირს, —
და რაკი კვირიაში ასეთ რამეს ვერ ვამჩნევ, ამიტომ ყველაფერი
რაც მასზე ითქვა:

სულ სიცრუეა, ნუ იტყვით,
თქვენ გენეცვლებათ ლუხუმიო.

რატომ მოიქცა კვირია ასე? როგორც აღვნიშნეთ, კვირიას გეგ-
მა სწორი იყო, რომლის განხორციელება მან მაშინ ცნო შესაძლოდ,
როდესაც ლელაში გმირი ქალის საიე დაინახა. ეს კი ისეთ ადგილ-
ზე და მომენტში მოხდა, რომ კვირიას აღარ შეეძლო თავისი გეგ-
მები სხვებისთვის გაემჟღავნებინა. კვირიამ რომ ლელას ლაშქარ-
თან ყოფნისას ციხეში შესვლის გეგმა არ გააცნო, ეს გასაგებია,
მაგრამ თავისი მოქმედებით მან მეტად სახიფათო ნაბიჯიც გადადგა.
კვირიას უნდა წარმოედგინა. რომ ლაშქრიდან მის გაპარვას შე-
საძლოა სახიფათო შედეგი მოჰყოლოდა: ის მოღალატედ ჩაეთვა-
ლათ და ლაშქარი უკან დაბრუნებულიყო, ხოლო თვითონ და
ლელაც ამაოდ გამოსალმებოდნენ წუთისოფელს.

კვირიას შეეძლო ლელასთვის დაენიშნა შეხვედრის დრო და
ადგილი, ხოლო თვითონ ფშავ-ხევსურთა ლაშქარს გაჰყოლოდა და
ზეზვასთან მიეყვანა. შემდეგ კი გაპარულიყო. თუმცა აქაც შეიძლება
მისადმი ერთგვარ ექვს ჰქონოდა ადგილი ლაშქრის მხრივ, მაგრამ
ლაშქრის დაშლა მოსალოდნელი მაინც არ იყო. ბოლოსდაბოლოს,
თვით ზეზვასთვისაც რომ გაემხილა თავისი განზრახვა, საფიქრებე-
ლი არაა, რომ უკანასკნელი წინააღმდეგი განმდარყო.

ლუხუმი და ზეზვა ერთმანეთს დიდი ხანია იცნობდნენ. მათ
ბევრჯერ ერთად მიუღიათ მონაწილეობა ბრძოლაში და სიბერის
ჟამსაც ერთად მოუხდათ ბახტრიონის ბრძოლაში მონაწილეობის
მიღება, მაგრამ ამ დროს ბრძოლაში ჭულდინჯ და ომში ცხარე
ლუხუმს „არ აუფეთქდა ფალია“. მაშინ ხმალი იშიშვლა და ისე
ეკვეთა მტერს, მაგრამ შემდეგში ეს სახელოვანი გმირი უგზო-
უკვლოდ დაიკარგა. როცა მტერი დამარცხდა და მთა-ტყეს მოედვა,
ხოლო ჩვენები ჯარად მისდევდნენ, ამ დროს აისხლით მკერდშე-
ღებილი სახელოვანი მებრძოლი ლუხუმი აღარსად ჩანდა. მისმა და-
კარგვამ მწუხარება გამოიწვია ლაშქარში, ფიქრობდნენ:

იქნებ თუშთ გაჰყვა წვეულად;
ზეზუაის დაქრა ეწყინა,
ძმობილს თან ჰყავდეს ძმეულადო.

ნამდვილად კი ბახტრიონის ომში ტყვიით მძიმედ დაქრილა. ლუხუმი, რომელიც, გადმოცემით, ერთი თვის განმავლობაში ჯაგარ-აშლილ გველს განუკურნავს, ისე რომ „ელირსებაო ლუხუმსა ლაშარის გორზე დადგომა“¹.

ფშაველი გმირებიდან ვაჟას დასახელებული ჰყავს მხარკვერიანი არწივი ხოშარეული და გივი სუმელჯი. მათ შესახებ პოემაში გაკვრიტაა ნათქვამი, მაგრამ ეტყობა, ბახტრიონის ბრძოლაში მათაც ჩაუღენიათ „საქმენი საგმირონია“, რადგანაც ვაჟას ისინიც ზემოთ დასახელებულ ფშაველ სახელოვან გმირთა შორის ჰყავს ნაჩვენები.

ვაჟა-ფშაველას პოემაში გამოყვანილი ჰყავს სამშობლოს მოღალატე წიწოლას სახით. წიწოლა ფშაველია, სოფ. სხლოვანიდან. ის ბახტრიონის ბრძოლიდან გამოპარულა. ამით მან უღალატა სამშობლოს და ტოლ-ამხანაგებს. წიწოლას სილაჩრე დაუგმიათ თანამეგობულებს. მას სიცოცხლით მკვდარს უჯიშოს და გონებდაკარგულს უწოდებდნენ. წიწოლას წყევლა-კრულვას უთელიან ფშაველები:

მიწამ შაჰამოს ცოცხალი
ე მაგისტანა მხედარი,
ომშიით გამოქცეულსა
მეხი დაეცეს ნედგარი!

ნოდმეთა ლალატის შემდეგ წიწოლას სინდისმა დაუწყო ქეჯნა და თავი ჩამოიხრჩო. მისი მოტირალი მარტო დედა დარჩა. თემმა მას ზურგი აქცია, რადგანაც

წიწოლას დანაშაული
აწეულია ცამდინა,
დაამცრო ჩვენი სახელი,
მთელს ლაშქარს გული ატკინა.

¹ ლუხუმი გულჩილი პირთვნებაკა: როცა წინა ომში ზეზამ საბუის ბოლოს ლეკს თავი გაადებინა, ლუხუმს ის შეებრაღა, თვალეზი მოუწყლიანდა. ამას კიდევაც აყვედრის მას ზეზა: ამ დროს რომ ქალებს ენახე, — ეუბნება ზიზა, — მოგაფურთხებდნენო.

ამიტომ მას არც არავინ კუბო შეუკრა, არც სამარე გაუთხარა და მარტო დედამ დაიტირა. მაგრამ დედაც გმობს მის საქციელს, ნეტავ არც მე გავჩენილიყავ და არც ჩემი შვილი წიწოლა, თუ ამისთანა სირცხვილს მაქვებდაო.

რად არ იქ მაჰკვდი, ბეჩავო,
რად ხარ ყელ-საბელიანი!?
რად არ მამიხვედ, წიწოლავ,
პირნათლი, სახელიანი?!
გასწირე თავის ხსენება,
საწყევარ-სარბევანი!

* *

ასეთია ბახტრიონის ბრძოლაში მონაწილე გმირთა სახეები ქართულ მწერლობასა და ხალხურ სიტყვიერებაში. დასახელებულმა ავტორებმა უკვდავყვეს თავისუფლებისათვის ბრძოლაში უშიშარი ბახტრიონის გმირები და მათი სახით „წარმოგვიდგინეს ქართველი ერის სულის სიმტკიცე, მამაცობა, სამშობლოსათვის თავის დადება, მეგობრებთან მეგობრული, ხოლო მტერთან მტრული შეხვედრა... მათ წარსულის ლანდებში დაგვანახვეს იდეალი მამულიშვილისა და ადამიანისა, რომლებსაც დევიზად გაუხდიათ აფორიზმი: „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“¹.

¹ კ. კეკელიძე, „ბაში-ანუის“ ერთი ეპიზოდისათვის. აკაკის საიუბილეო კრებული, გვ. 196.

ბახტრიონის ბრძოლა
(ხალხური პოეზიის მიხედვით)

I

ოსმალში¹ ერთი თათარი
ენას აუბნებს ძნელსაო:
„ბახტრიონს გავქრი ვენახსა,
ზედ დავასახლებ ელსაო,²
არც თუშებს შევეპუები
და არც ზეზვაის ცხენსაო“.
ეს რომ გაიგო ზეზვამა,
ცხენს მოუმატებს ქერსაო:
„ჩქარა გასუქდი, ლურჯაო“,
გავაზე უსომს ხელსაო,
„დავემწყემსები³ სულთანსა⁴,
როგორც მიმინო მწყერსაო,
თოფს დავკრავ, ხმალსაც შემოვკრავ,
დღეს დავაყენებ ცხელსაო,
თავსაც იქ დავსდებ ჭალარას,
ადგილს არ მივცემ ჩვენსაო“.

II

იყრების თათრის ლაშქარი,
ალაზნის გროვდებიანო.
თუშთა გავიდა ლაშქარი,
ნაქერალს გროვდებიანო!
ხევსურეთისა მხრიდანაც
ხევსურნი მოიწიანო,
ბელადი ხოშურაული
თანახმან გახდებიანო!
ზეზვამ თქვა გაფრინდაულმა:
„ლაშქრობა გავაზიაროთ,
ერთმანეთს ნუ ვუღალატებთ,
მტერი სხვა დავაზიანოთ!
შველაო, შველაიძეო,
პანკისს⁵ გატეხე წყალიო,

¹ ოსმალში — ოსმალეთში, ივულისხმება სამაჰმადიანო ქვეყნები, ამ შემთხვევაში სპარსეთი.

² ელი — მომთაბარე ხალხი.

³ დავემწყემსები — დავუდარაჯდები, ვუთვალთვალე.

⁴ სულთანი — მეფე.

⁵ პანკისი — ხეობაა კახეთში, ანშეტის რაიონში.

უკუღმ დაეკედოთ ცხენები,
დავაშალვინოთ კვალიო,
საგათენებლოდ ვამტერიოთ
ბახტრისა გალავანიო!“

III

არ ქმნილა თენების ხანი,
პანკის ქალნ ხანდებიანო!
დილას ამოსვლას მზისასა
ხევსურნ ბახტრს¹ გროვდებიანო!
სად არის გაფრინდაული?
ხევსურნ კარავსა კრიანო,
ლეგ-ლუგა² ფშავლიშვილები
გალავანს გადადიანო!
კირსაც მავზპარავ ზეზვასა,
გაფრინდაულის შვილსაო,
საც ომში შეეტანება,
მარცხენ-მარჯვენა კრისაო,
სადაც არ სტანავ³ ზეზვაი,
ლაშქარი ცუდად დისაო!
იტყოდა ხოშურაული:
„ორი თუ ჯობდეს ზეზვასა,
გამაგდებინეთ მკლავია,
ზეზვაი გაფრინდაული
კაი ვაჟკაცი არია“.

IV

მოვიდოდ თუში ზეზვაი
ჯოგი მოყვება მგლისაო:
„ან თქვენ გადადით გალავანს,
ან გადამიშვით მიაო!⁴
მოძალეს ძალას ქმევყარი,

¹ ბ ა ხ ტ რ ი, ბ ა ხ ტ ა რ ი, — იგივე ბახტრიონია.

² ლ ე გ ა — რუხი, ნაცრისფერი.

³ ს ტ ა ნ ა ვ — ახლავს.

⁴ მ ი ა — მე.

მას ჩაუდგები კვალშია,
 მოვიტან ჩემსა ალამსა¹,
 დავურკობ ციხის კარშია!
 ასი მომიკლავს ბელადი
 ზედ მიწერია ხმალზედა,
 თუ მომკვლენ, არის ვინაღელი,
 სისხლს დაედერი ჩემს მიწაზედა,
 მაგრამ კიდევ მაქვს იმელი
 ჩემი სიათა² თოფისა,
 შიგ მიძევს ტყვია იმელად.
 მტრის გულზედ დასასობელად,
 თუ შვიდ ვერ მოვკლა ხმალდანხმალ,
 გამცვალეთ თათრის ქალზედა“.
 გადაეა, გადაფრინდება
 ბაბტრიონ გალავანზედა!
 „გარეთ გამოდი, სულთანო,
 თუშნი გისხედან კარადა,
 თუ ნებით შენ არ გამოხვალ,
 გამოგიყვანენ ძალადა“.

Ⅴ

ბაბტრიონ, სულთნის ციხეო,
 ცამდინ აგიშვეს ალია,
 ამ თექიანმა³ თუშებმა
 არ შეგარჩინეს ჯავრია.
 გოხგავლებული⁴ ფრანგული⁵
 კაბას რა კარგად სჭრისაო,
 სისხლისა ნაგუბარზედა
 ფეხი რა ძრიელ სცურსაო!

¹ ა ლ ა მ ი — დროშა.

² ს ი ა თ ა — ძველებური თოფია.

³ თ ე ქ ი ა ნ ი — ნაბდიანი.

⁴ გ ო ხ გ ა ვ ლ ე ბ უ ლ ი — დიდ ქვაზე გავლებული ე. ი. დიდ ქვაზე აღმ-
სილი.

⁵ ფ რ ა ნ გ უ ლ ი — ერთგვარი საუკეთესო ხმალი.

დაწყვიტეს თათრის ლაშქარი,
თაფებს უკვენა ჰყრიანო,
ნადირაის ხმლის ნატეხნი
კარვის ბოძთანა ყრიანო!
ხმალ ხოშურაულს გაუტყდა,
ხეცურნ სხვას გამუცვლიანო!

VI

თოფ დაჰკრეს გაფინდაულსა,
თორღე დარჩა ოხერივითა,
თორღეაის გაფრინდაული
ამაგრებს ქვითკირივითა,
კარზედ მოსულსა მოძალეს
აბრუნებს ნახირივითა,
გულსა უმაგრებს ხიზანსა:
„დაგირბევ გოგოსავითა“.
ზეზეაო, გაფრინდაულო,
ცოტა მოკლეო ენითა,
გაჰირვება რო შეიქნეს,
გამოსარჩევო ხელითა,
კიარად არ გამოგიყვანონ
დაგაბალითონ¹ ენითა.
ზეზეაი მოატყუესა,
დაიბალითეს ენითა,
ვრძელ ყანა ჩამოატარეს
დაფა-ზურნითა, შტევირითა,
ციეგომბორს გადაავლიეს
ძუა შეღებილ ცხენითა,
ქალაქში შამაიყვანეს
თამაშობითა, ლხინითა,
ჩამოსმენ ქარვასლაშია,
ბაგეს ილეკავს კბილითა,
უწყლობით შეწუხებული,
ნამსა მოლოკავს დილითა.
მოდინ თათრის ქალეზი:

¹ დაგაბალითონ — მოგატყუილონ.

„ზეზვა გვაჩვენეთ თვალითა“.
 ზეზვასა ნახვა არ უნდა,
 ლალატით დაჰერილია.
 რატო არ ნახეთ მაშინა,
 ბახტარს მბრუნავი ცხენითა,
 გალავანს ირგვლივ ურბენდა
 გამაღლებული შუბითა?
 გასტეხა დიდი ბახტარი,
 თეთრი რემაის ცხენითა,
 მოგდევდათ, მოგაწუხებდათ,
 გჩხვერევდათ ¹ შუბის წვერითა,
 სრულად აავსო ჰალცები
 ლოჯაი ² თათართ ძელებითა,
 მგელსა დაცვითა კბილები,
 ტურას — ლოყნ, ³ ხორცის ჰამითა.
 ალავანიც დააგდებინათ,
 თუშთ არის საკუთარიო,
 ჯერ ღმერთი. მემრე ბატონი
 მცილავი არვინ არიო,
 ვინც ალავანს უარესობდეს,
 ცოლმ შემოუხსნას ხმალიო.

¹ გ ჩ ხ ვ ე რ ე ვ დ ა თ — გჩხვერევდათ.

² ლ ო ჯ ა ი — ეშვი, დიდი გამოშვერილი კბილი.

³ ლ ო ყ ნ — ლოყა, აქ იგულისხმება ყბები